

קטעים מפירוש רס"ג למגילת איכה

חגי בן־שמאי וברונו קייזה

מבוא

א. פתיחה

לפני למעלה משישים שנה פרסם י' רצהבי את תרגום רס"ג לאיכה, והוא חזר ונדפס בידי הרב יוסף קאפח ז"ל.¹ כארבעים שנה לאחר מכן פרסם רצהבי קטעים מפירוש של הגאון לאיכה.² במחקרו גם עמד על הידיעות הפזורות במקורות שונים על פירושו של הגאון לאיכה.³ הקטעים המתפרסמים בזה חדשים ברובם הגדול, להוציא סוף הפירוש, שכבר פורסם בידי רצהבי והוא המשכו הישיר של הקטע ב⁴ וסיום העניין.

* המחקר המוצע בזה נעשה בשותפות בידי שני המחברים. כל אחד מהם תרם על פי דרכו. כאשר נקטנו לשון רבים הכוונה לעבודתנו המשותפת באיתור, זיהוי, פענוח, העתקה, תרגום ועיבוד. תודתנו לאפרים בן־פורת שהביא לידיעתנו את קטע הגניזה T-S Misc. 22.227, שהוא התחלה של העתקה נפרדת של מדרש עשר גליות בערבית. כמו כן חייבים אנו תודה לד"ר בנימין אוח'ייט, מנהל היחידה לחקר הגניזה בספריית האוניברסיטה בקימברידג', שסייע בידינו בהשגת הדמיה דיגיטלית של קטע הגניזה, שבה יכולנו לקרוא את מה שאי אפשר לקרוא אפילו במקור. אנו מודים לצוות המכון לתצלומי כתבי יד עבריים ולהנהלות של הספרייה הלאומית הרוסית וספריית האוניברסיטה בקימברידג' שהואילו להתיר לנו לפרסם את הקטעים. להלן קיצורים ביבליוגרפיים המשמשים במאמר: **בלאו** – י' בלאו, דקדוק הערבית היהודית, ירושלים תשכ"א (ירושלים תש"ס); **בלאו, מילון** – הנ"ל, מילון לטקסטים ערביים יהודיים מימי הביניים, ירושלים תשס"ו; **דוזי** – E.W. Lane, *Arabic-English Lexicon*, London 1863–1893; **ליין** – R.P.A. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leyde 1881.

- 1 'רצהבי, 'תרגום איכה לרבינו סעדיה גאון', תרביץ, יג (תש"ב), עמ' 92–106; 'קאפח, חמש מגילות... עם פירושים עתיקים...', ירושלים ה'תשכ"ב, עמ' שכט–שנג.
- 2 'רצהבי, 'קטעים מפירוש רב סעדיה לאיכה', בראילן, כ–כא (תשמ"ג), עמ' 349–381; הנ"ל, 'פרקים חדשים מפירוש ר' סעדיה לאיכה', סיני, צה (תשמ"ד), עמ' צז–קיט, רט–רכא.
- 3 רצהבי, קטעים, שם, עמ' 350, ובהערות שם. בהפניה לפירוש רס"ג לדניאל (דניאל עם תרגום ופירוש רבנו סעדיה בן יוסף פיזמי, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשמ"א), שם, בהערה 10, נכתב 'עמ' 107' וצ"ל 'עמ' קסג'. עדות זו חשובה משום שרס"ג מפנה בה אל דיון, כלומר, הוא משתמש בבירור במונח 'תפסיר' בהוראה של פירוש. רצהבי לא הזכיר שם עדות חשובה מאוד – רשימת חיבורי רס"ג שרשמו בניו. הרשימה פורסמה כמה פעמים, לאחרונה אצל נ' אלוני, הספרייה היהודית בימי הביניים: רשימות ספרים מגניזת קהיר, בעריכת מ' פרנקל ואחרים, ירושלים תשס"ו, מס' 85, עמ' 312–314. על עדותו של מבשר הלוי ראה להלן.
- 4 לתיאור כתבי היד וסימניהם ראה בסוף המבוא.

הקטע הראשון שזוהה היה א. למרות הזיהויים השונים שהוצעו בידי המקטלגים בפטרבורג ובירושלים, היה ברור לנו מלכתחילה שזהו פירוש לאיכה. המובאה שמביא המחבר מפירושו לבראשית בדיונו במילה 'תהו' (דף 4א של הקטע)⁵ הכריעה לזיהוי רס"ג כמחבר הקטע. זיהויו של קטע ב היה קל יותר הואיל והוא מקביל בתחילתו ל-א. בקטע ב נמצאה ראייה נוספת לשיוך הקטע לפירושו של רס"ג לאיכה: המובאה מפירושו רס"ג לאיכה בביקורתו של מבשר הלוי על רס"ג,⁶ הנמצאת בקטע בתיאור הגלות הרביעית (ראש עמ' 3ב, וראה עוד להלן). ראשו של קטע ק חופף לסוף קטע ב, והמשכו מסיים את מדרש עשר הגליות של רס"ג.

יש בידינו אפוא קטע ארוך למדי מפירושו של רס"ג לאיכה, אך כולו אינו מחזיק אלא שני פסוקים. ארכנות זו גרמה מן הסתם לקוראים וללומדים לזנוח את הפירוש והביאה לפיזור קטעיו בין גניזות שונות. ברם ארכנות זו שכרה בצדה, כמו במקומות אחרים בפירושי רס"ג שבהם מתגלות פנינים חבויות.

מלבד המציאה המעניינת על עשר הגליות, שתידון להלן, נציין גם את הפירוש המקיף והאופייני מאוד לרס"ג במבנהו ובתוכנו על הפסוקית 'בכו תבכה בלילה' (איכה א, ב). פירוש מקיף זה בנוי שני חלקים: (א) בחלק הראשון דן רס"ג בהכפלת נגזרות השורש 'בכה', ומציע שני פירושים, האחד לשוני-פשוטני והאחר דרשה מובהקת, התופסת את ההכפלה כרמז לזוגות של אסונות שבאו על ישראל במהלך תולדותיהם. דרשה זו מכילה בלי ספק מקורות קדומים אבל לא מצאנוה כלשונה במקורות. ייתכן אפוא שזהו עיבוד אופייני לרס"ג. (ב) בחלק השני הוא דן בשאלה מדוע בלילה דווקא. התשובה בנויה ארבע שכבות: (1) פירוש היסטורי-פשוטני; (2) רמז לחזרת ההיסטוריה, פירוש המבוסס בבירור על מדרשים קדומים; (3) דרשה פסיכולוגית-פילוסופית-היסטורית על סמליות החשכה לבני אדם כפרטים, כחברה וכאומות; (4) דרשה ארוכה למדי המפרשת את משמעות הלילה על פי חזונו של ירמיהו (ד, כג–כו), כסמל לגודל האסון שבא על ישראל בחורבן הבית הראשון. גם בדרשה זו עיבד רס"ג ככל הנראה חומרים קדומים, אף על פי שלא עלה בידינו לזהות רבים כאלה. מכל מקום, המעבד בנה כאן, כמו במקרים אחרים, בניין חדש, מרהיב ונועז. עוד יש לומר על דרשה אחרונה זו שגם היא משקפת קו אופייני בפרשנותו של

5 פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, מהדורת מ' צוקר, ירושלים תשמ"ד; נראה שמובאה זו היא היא שגרמה למקטלג הירושלמי לחשוב שזהו פירוש לבראשית.

6 מבשר בן נסי הלוי, כתאב אסתדראך אלסחו אלמוגוד פי כתב ראס אלמתיבה אלפיומי, מהדורת מ' צוקר, ניריורק תשט"ו, עמ' 65, והתרגום לעברית, שם, עמ' 122. לפי מה שכותב צוקר בעמ' 6 ('המאמר ע"ד עשר גליות שר' מבשר מביא מתוכו, נמצא בקטע שת"י [= 'שתחת ידי' היה נוסח נקוט בידי צוקר לציון קטעים שהתכוון לעסוק בהם]), ייתכן שהקטע המתפרסם בזה היה ידוע לו.

רס"ג (וגם פרשנים אחרים בתקופתו) – פירוש של כתוב על פי כתובים מספר אחר במקרא או באמצעותם, תוך פירוש הכתובים ההם על פי ההקשר הנדון כאן.⁷ לכאורה אפשר לומר ששיטה זו מזכירה את שיטת הפתיחותות,⁸ אלא שהפתיחותות עומדות לעצמן ואילו בשיטת רס"ג מדובר ברובד עליון של מבנה מורכב ומשוכלל, שמתחתיו רבדים אחרים, מן המסד 'הפילולוגי-ההיסטורי' ולמעלה, וכל רובד מוסיף לכתובים המתפרשים משמעות חדשה. זוהי דוגמה יפה, מגובשת ומובהקת לקריאתו הרב-רובדית של רס"ג את הכתובים.⁹ ואף על פי שזהו כאמור מאפיין מובהק למדי, לא היינו משתמשים בו לבדו כדי לזהות את מחבר הקטעים אלמלא היו בידינו ראיות חותכות ומפורשות.

ב. מדרש עשר גליות בפירוש רס"ג

בפירושו לפסוק השלישי בפרק א, הפותח בעניין גלות יהודה, נזקק רס"ג באריכות לקשייה של הגלות, המתמצים לדעתו, ככל הנראה, בריבויין של הגלויות. בפירושו לפסוק זה הוא מונה עשר גלויות ומתארן בפירוט, ועל פי דרכו – תוך הבאת הפסוקים השייכים לעניין; הוא אינו מרחיב ביחס לשתי הגלויות האחרונות החורגות מתקופת המקרא. בהקשר זה עולה על הדעת כמובן החיבור העברי שנודע בשם 'מדרש עשר גלויות', למרות הלבוש הערבייהודי של פירוש רס"ג. מחיבור זה שרדו לא מעט כתבי יד. הוא נודע זה קרוב לחמש מאות שנה בדפוס,¹⁰ ונדפס פעמיים בתקופת חכמת ישראל במהדורות ביקורתיות או מעין-ביקורתיות.¹¹

7 לדוגמה אחרת ראה: H. Ben-Shammai, 'The Judeo-Arabic Vocabulary of Saadya's Bible Translations as a Vehicle for Schatological Messages: The Case of Saadya's Usage of the 8th Form of Arabic QDR', *Esoteric and Exoteric Aspects in Judeo-Arabic Culture*, eds. B. Hary & H. Ben-Shammai, Leiden 2006, בעיקר עמ' 203–210. על שימוש של סלמון באמצעי פרשני זה ראה: ח' בן-שמאי, 'היצירה הפייטנית וסדרי הקינות של אבלי ציון הקראים – המסגרת והתכנים', כנסת עזרא: ספרות וחיים בבית הכנסת – אסופת מאמרים מוגשת לעזרא פליישר, בעריכת ש' אליצור ואחרים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 195–196.

8 הדמיון הוא גם מאפיין נוסף: כל פסוק מן הספר המקראי האחר מתפרש בעזרת שרשור לפסוקים נוספים. על דרכו של רס"ג בעיבוד מקורות מדרשיים קדומים ועל הקריאה הרב-רובדית ראה: ח' בן-שמאי, 'הספרות המדרשית-רבנית בפירוש רס"ג – המשך וחידוש', מסורת ושינוי בתרבות הערבית-היהודית של ימי-הביניים (דברי הוועידה הששית של החברה לחקר התרבות הערבית-היהודית), בעריכת י' בלאו וד' דורון, רמת-גן 2000, עמ' 33–69.

10 בשנת 1529 הדפיס Sebastian Muenster בוורמס כך שעל פי האמור בשערך כולל שלושה חיבורים עבריים עם תרגום לטיני, עמוד מול עמוד: שלש עשרה (!) עיקרים (לרמב"ם, עמ' 6–36), דברי הבית השני (עמ' 36–347, מיוחס בפתח הדברים 'ליוסף בן גוריון הכהן וספרים אחרים') ועשר גלויות ישראל (עמ' 348–360). אפשר לראות את הספר באתר הספרים הסרוקים של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. חוקרים בני זמננו יחסו את החיבור ההיסטורי, שהוא, כאמור בשערך, קיצור של יוספון, לאברהם בן

האזכור הראשון של רעיון עשר הגלויות, שיש בו כדי לרמוז על חיבור עצמאי כזה, הוא תשובת רב צמח בן חיים גאון, ראש ישיבת סורא, לשאלה שהפנו אליו אנשי קירואן בדבר אלדד הדני:

ושנו רבותינו עשר גלויות גלו ישראל ד' על ידי סנחריב וד' על ידי נבוכדנצר ואחת על ידי אספסינו' ואחת על ידי אנדרינו' ולא הוזכר שבט דן בכל הגלויות לפי שמעצמו הלך לכוש קודם החרבן קל"ה שנים נראה לי שאין פגם בדבר זה שמא לא נסע דן עד גלות שלישית.¹²

חוקרים בני זמננו מתארכים את התשובה לשנת 885 בקירוב. הגאון מביא את הדברים ממקור המוכר לו ומייחסם לחז"ל. מן הלשון 'ולא הוזכר שבט דן בכל הגלויות' ניכר שהוא מביא מתוך מקור כתוב, המונה את השבטים הגולים בשמותיהם, וכך אכן הדבר בחיבור 'מדרש עשר גלויות'. על היכרות עם החיבור או עם רעיון עשר הגלויות מלמדת גם הופעת הצירוף בפיוט מאת שלמה (סלימאן) אלסנג'רי, פייטן ארץ ישראלי שחוקרים חלוקים בעניין התקופה שבה חי ופעל. יש סבורים שקדם לרס"ג ממש ויש אומרים שהיה בן זמנו הקשיש ממנו, שגם לימד את רס"ג פרק בתורת הפיוט ואף חיבר פיוטים בשביל רס"ג או בהשראתו.¹³ פייטן זה מרבה לשלב ביצירותיו 'רשימות ומניינים', בעיקר שביעיות

דוד (הראב"ד הראשון) מחבר ספר הקבלה, ולפיכך ייחסו לו גם את הנוסח של מדרש עשר גלויות; ראה: G.D. Cohen, *A Critical Edition with a Translation and Notes of the Book of Tradition (Sefer ha-qabbalah) by Abraham ibn Daud*, Philadelphia 1967, pp. XXXIV–XXXV

11 אהרן יעלילניק, בית המדרש, ד, לפסאי תר"ז, עמ' XII, 136–133 (ילינק ביסס את מהדורתו בעיקר על דפוס מנטובה משנת 1519). ושם, ה, ויונא תרל"ג, עמ' XXXV, 116–113, נדפסה גרסה אחרת, כנראה מאוחרת יותר (אם כי היא משמרת כמה סימני קדמות, כגון ייחוס שלוש גלויות בלבד לסנחריב); הנוסח שהדפיס גרינהוט (א' הלוי גרינהוט, ספר הלקוטים, ירושלים תרנ"ח–תרס"ג; ג, ירושלים תרנ"ט, עמ' ב–כב, עם הערות מלומדות מאוד) מתאים פחות או יותר לנוסח שהדפיס מינסטר. את גרסת ילינק ההדיר שוב, בשינויים קלים, ש"ק מירסקי, מדרש סדר עולם – גוף המדרש עם המבוא וההערות של דוב בר רטנר... ובתוספת המדרש הקטן עשר גלויות כהשלמה לסדר עולם, ניו יורק תשכ"ו (בסוף הספר, בלי מספרי עמודים). י"ד אייזנשטיין, אוצר מדרשים, ב, נויארק תרע"ה, עמ' 439–433, הדפיס את כל הנוסחאות שהיו ידועות בימיו בדפוס.

12 תשובה זו נדפסה לראשונה בתוך: אלדד הדני, מנטובה רל"ז–ר"מ. ראה: א' עפשטיין, כתבים, א, ירושלים תשי"י, עמ' לט–מא, ושם בהערה 1 על משרתו של רב צמח בסורא; מ' בן-ששון, צמיחת הקהילה היהודית בארצות האסלאם: קירואן 800–1057, ירושלים תשנ"ו, במפתח, ערך 'אלדד הדני'; מ' גיל, במלכות ישמעאל בתקופת הגאונים, א, תל-אביב 1997, ס' 202 (עמ' 328–329). על הרקע המשפחתי לגאונותו של רב צמח בן חיים בישיבת סורא; ס' 203 (עמ' 310) על תשובתו בעניין אלדד.

13 ראה דיונו המפורט של ערך הכהן; ע' הכהן, קדושתאותיו של ר' שלמה אלסנג'ארי למועדי השנה, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ד, עמ' 230–240.

ועשירות¹⁴. הוא מזכיר את עשר הגלויות בקדושתא לפסח: 'אַמֵּר לְעֶשֶׂר גְּלוֹיֹת הַחֲזִירָךְ [צ"ל: להחזירן] לְמִקְוֵיךְ'¹⁵.

מכל מה שנאמר עד עכשיו אפשר לשער שרס"ג הכיר את המדרש, באחד מנוסחיו הידועים לנו או בנוסח אחר, בתקופה מוקדמת בחייו, כששהה בארץ ישראל (בוודאי זמן רב לפני שחיבר את הפירוש לאיכה). ייתכן שהוא עמד לפניו שוב בישיבת סורא, אם אמנם על חיבור זה הסתמך הגאון צמח בן חיים בדבריו לעיל. מאחר שהעבירו לערבית-יהודית אפשר להניח שגם עיבודו עיבוד יסודי וניסח אותו מחדש על פי דרכו, בתוכן ובסגנון. אחרי ההדפסות הראשונות של מדרש עשר גלויות בידי ילינק ובידי גרינהוט התפרסמו שני נוסחים בדפוס על פי כתבי יד, אחד מהם המתואר כנוסח קצר¹⁶ ואחר כנוסח ארוך.¹⁷ ע' יסיף סבור שהנוסח הארוך שייך 'למסורת של סדר עולם'.¹⁸ לעניין הנדון כאן יש לומר, שעל אף ההבדלים באורך, בפרטים ובסגנון, אין הבדל בין שני הנוסחים במבנה הכללי שלהם או בסדר גלויות השבטים ומספרן, כפי שאפשר לראות בטבלה שלהלן (שבה כללנו גם את הנתונים של העיבודים המובאים בנספחים).

- 14 ראה דיונו המפורט של הכהן, שם, עמ' 185–196.
- 15 ורדה פדבה, "וארץ אצהיל בשירות מנושקות": קדושתא לפסח לשלמה סולימן, קובץ על יד, יא, ב (תשמ"ט), עמ' 39; בשונה מפירושה שם לשורה 207, יש לפרש את הטור על עשר הגלויות הנדונות כאן.
- 16 מ' היגר, 'מדרש עשר גלויות', הדואר, יג (תרצ"ד), עמ' 166–168, על פי כתב יד בית המדרש לרבנים בניו יורק, ENA 2237, דפים 42–45. בהעתקה המוצגת במילון ההיסטורי בתוך האתר של האקדמיה ללשון העברית יש העתק של נוסח זה עם קריאות שונות והשלמות על פי כתבי יד נוספים. היגר הקדים לנוסח המדרש מבוא מלומד שבו דן בנוסחים השונים וביחסו של המדרש לסדר עולם רבה ולמדרש המכונה 'שמונה גלויות' (ראה: ע' יסיף, ספר הזכרונות – הוא דברי הימים לירחמאל: מהדורה ביקורתית, תל אביב תשס"א, עמ' 18, 215–218). היגר הקדים בממצאיו ובפירושיו מחקרים מאוחרים יותר, בין השאר בנוגע לנוסחת 'העשירות'. היגר סבר שהמדרש 'הוא מעשה ידי הגאונים הראשונים', כלומר תארך אותו למאה ה'.
- 17 מ' איש-שלום, 'מדרש עשר גלויות', סיני, מג (תשי"ח), עמ' קצה-ריא; נוסח המדרש בעמ' קצט-רו, על פי כ"י הספרייה הבריטית Add. 27,089 (לתיאורו ראה: G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum*, London 1899–1935, III, No. 1076.VIII, p. 462), דפים 94–95. בהעתקה המוצגת במילון ההיסטורי בתוך האתר של האקדמיה ללשון העברית יש העתק של הנוסח שפרסם איש-שלום עם קריאות נכונות יותר, והעניין צריך עיון נוסף.
- 18 יסיף, זכרונות (לעיל, הערה 16), עמ' 494.

קטע גניזה (נספח ב)	סלמון (נספח א)	רס"ג	מדרש עשר גליות (נוסח קצר ונוסח ארוך)	
סנחריב: שבטי עבר הירדן ועגל הזהב בן	תלגת פלאסר: זבולון ונפתלי	תלגת פלאסר: זבולון ונפתלי	סנחריב: שבטי עבר הירדן	1
סנחריב: זבולון	שניים ממלכי אשור, פול ותלגת פלאסר: שבטי עבר הירדן	שלמנאסר, פול ותלגת פלאסר: ¹⁹ שבטי עבר הירדן	סנחריב: אשר, יששכר, זבולון, נפתלי	2
	מלך אשור: שומרון, חמישה וחצי השבטים הנותרים	מלך אשור: שומרון, חמישה וחצי השבטים הנותרים	סנחריב: ישראל שבשומרון – אפרים ומנשה	3
	פרעה נָכַח: גלות יהואחז בן יאשיהו	סנחריב: עשרה מבצרים ביהודה	סנחריב: מאה וחמישים מדינות (=ערים) ביהודה ובשמעון ²⁰	4
	נבוכדנצר: 3,023 מיהודה ומבנימין	נבוכדנצר: 3,023 מיהודה ומבנימין	נבוכדנצר: 3,023 מיהודה ומבנימין ר 7,000 משאר שבטים	5
	גלות יכניה	נבוכדנצר: גלות יכניה (עם 18,000 חשובים, ובכללם 7,000 החרש והמסגר)	נבוכדנצר: גלות יכניה (החרש והמסגר)	6

19 כפי שאפשר לראות בתיאורו של רס"ג, הוא ממזג מקורות שונים בתיאור הגלות הזאת.

20 על פי נוסח גרינהוט (=מינסטר), המלך המְגֵלָה היה נבוכדנצר; גרינהוט (לעיל, הערה 11), עמ' ה, הערה 9, הציע לתקן: סנחריב.

קטע גניזה (נספח ב)	סלמון (נספח א)	רס"ג	מדרש עשר גליות (נוסח קצר ונוסח ארוך)	
	נבוכדנצר: צדקיהו ועוד 832	נבוכדנצר: צדקיהו ועוד 830	נבוכדנצר: צדקיהו וכן לויים, כוהנים ומישראל 32,800 ²¹ (חורי יהודה ובנימין), וכן דלת העם שגלו למצרים אחרי שנהרג גדליה	7
	גלות השרידים ממצרים לבבל	נבוכדנצר: גלות השרידים שנשארו עם גדליה למצרים וממצרים לבבל	נבוכדנצר 'שטף היהודים שהיו במצרים'	8
	טיטוס: חורבן בית שני	חורבן בית שני וגלות אספסינוס וטיטוס	חורבן בית שני וגלות אספסינוס קיסר וטיטוס	9
	אדרינוס: חורבן ביתר וגלות הנשארים אחרי חורבן בית שני	אדרינוס: חורבן ביתר וגלות אספמיא	אדרינוס: חורבן ביתר וגלות אספמיא	10

הטור הראשון מימין (הנוסח הקצר והנוסח הארוך) מייצג אולי את הנוסח שהיה ידוע לרב צמח גאון, גם אם אין הוא אותו הנוסח ממש, שכן אין בו אזכור לשבט דן. ואולם עובדה אחרת מעניינת בנוסח זה, והיא חשובה יותר לתולדות המסורת על גלויות ישראל: אם מחברים את כל השבטים הנזכרים שם מגיעים לשמונה או לתשעה: שניים וחצי שבטים בעבר הירדן בגלות הראשונה, ארבעה שבטי הגליל בשנייה, אפרים ומנשה (כלומר שבט וחצי) בשלישית – הרי שמונה. אם מצרפים לכך את הגלות הרביעית הנמנית בחיבורים אלה (יהודה ושמעון) אפשר להגיע לעשרה. אכן, בעל הנוסח הקצר מביא בדיוק במקום

21 גרינהוט, שם, עמ' טו, הערה 2, כבר העיר שמן הסתם יש פה טעות סופר, שבה נוספה בטעות המילה 'אלפים'.

זה את המשפט 'והרי ארבע גלויות שגלו עשרת השבטים על ידי סנחריב'. הצירוף 'עשרת השבטים' אינו נזכר כלל בנוסח הארוך.

נבחן עתה את המאפיינים העיקריים של שיטת רס"ג כפי שהם עולים מן הטבלה:

א. מלכי אשור המגלים נקובים בשמותם, כל אחד בזמנו, על פי הכתובים השייכים לעניין (כמו בסדר עולם רבה), ולפיכך מצטמצם תפקידו של סנחריב לגלות קטנה של עשרה מבצרים ביהודה, בניגוד לתפקידו החשוב במדרש האמור, ובספרות התלמודית־המדרשית בכללותה. כל מלכי אשור שהגלו שבטים מישראל מכונים במדרש סנחריב, כנראה בעקבות מסורת תלמודית.²²

ב. השבטים שמזכיר רס"ג בגלויות של ממלכת ישראל הם: זבולון ונפתלי בגלות הראשונה, שבטי עבר הירדן בגלות השנייה,²³ וחמישה וחצי שבטים שאינם נקובים בשמם בגלות השלישית – הרי עשרה.

רס"ג מחויב כאן לשני עקרונות מבניים: (א) גלות ישראל כללה עשרה שבטים. זהו מספר טיפולוגי המושרש היטב בספרות התלמודית־המדרשית, אף על פי שמעולם לא גלו עשרה שבטים, שהרי נחלת שבט שמעון הייתה בתוך נחלת יהודה (ואין כאן המקום להאריך בזה), ואם כן לא יכלו לגלות יותר מתשעה שבטים. ואולם עניין זה, כאמור, שולי לגמרי במדרש עשר גלויות. (ב) התבנית הסימטרית שבה אשור הגלתה ארבע גלויות, בבל ארבע ורומי שתיים. זהו מרכיב חשוב בתבנית מדרש עשר גלויות, שבו שתי הרביעיות קשורות כל אחת במלך אחד בלבד. רס"ג לשיטתו אמנם קיבל את התבנית, שהרי בישיבת סורא התייחסו אליה כאל דברי חז"ל, כפי שעולה מתשובת הגאון, אלא שבשיטה זו רק הרביעייה השנייה קשורה בנבוכדנצר.

עוד יש להזכיר, שגם בנוסח המדרש וגם בתיאורו של רס"ג נשמרת חטיבה של שלוש הגלויות הראשונות, שהן היחידות הנזכרות במפורש ובמקובץ בסדר עולם רבה.²⁴ חטיבה זו יכולה להיות אפוא נקודת המוצא של המדרש, ורס"ג שילבה בתיאורו על פי המדרש

22 ראה: גרינהוט, שם, עמ' ב, הערה 2. גרינהוט מפנה שם אל סדר עולם רבה, פרק כב, אבל שם לא נאמר שסנחריב הגלה שלוש גלויות. אפשר אולי להבין כך במשתמע. במקורות אחרים שהביא גרינהוט (ובכלל זה רש"י על נחום א, ב, המוסר את הדברים בשם סדר עולם רבה!) אכן נאמר שסנחריב הגלה שלוש גלויות, אבל רק במדרש עשר גלויות מיוחדות לסנחריב ארבע גלויות.

23 על הסדר הזה, בהשוואה לסדר עולם ולתלמוד, ראה דברי רטנר במבוא לסדר עולם רבה (לעיל, הערה 11), עמ' 64.

24 ראה: סדר עולם רבה, שם, פרק כו, עמ' נט, אלא ששם כל העניין נדון כמין פירוש־מדרש לחלקים ביחזקאל ג. רטנר, שם, הערה ל, הביא מחברים רבים שקשרו את תבנית עשר הגלויות (ארבע ועוד ארבע ועוד שתיים) לפרק זה בסדר עולם רבה, אבל העיר בסופו של דבר שמכל דברי המחברים הללו אין דבר בסדר עולם רבה כפי שהוא לפנינו.

או במישרים מסדר עולם רבה. מצד סדר השבטים הגולים בשתי הגלויות הראשונות, המדרש מתאים לדעת האמורא רבי אלעזר המובאת בפתיחתא לאיכה רבתי, ומנוגד לדעת רבי שמואל בן נחמן (או נחמני), המתאימה לסדר עולם רבה²⁵ וגם לשיטת רס"ג. למרות ההבדל הזה בין המדרש לבין רס"ג, הם מסכימים ששני העגלים שהעמיד ירבעם גלו בשתי הגלויות הראשונות, אלא שכל אחד מהם מחבר מאורע זה אל השבטים שגלו בכל אחת מן הגלויות על פי שיטתו.

הגלות הרביעית במדרש ובתיאור רס"ג עוסקת לכאורה באותו עניין, אלא שבנקודה זו בולט ביתר שאת ההבדל בין שני החיבורים: במדרש מובאת אגדה שאין לה כמעט שום בסיס בתיאורים המקראיים, לבד מן העובדה שסנחריב פלש ליהודה בימי חזקיהו ותפס בה שטחים. רס"ג, על פי דרכו, משתדל למצות את הנתונים המקראיים עד תום ויוצר סיפור²⁶ שאפשר לקבלו על סמך הנתונים הללו,²⁷ וכך עולה בידו להשלים את המשבצת האשורית של ארבע גלויות.

25 ראה: גרינהוט (לעיל, הערה 11), עמ' ב, הערה 5.
 26 ועל זה ביקר אותו מבשר, ראה לעיל, הערה 6. קראנו מחדש את נוסח המקור הערבי של מבשר (כ"י סנטק פטרבורג, הספרייה הלאומית הרוסית, Yevr.-Arab. 1:326; העתק אחר נמצא שם, כ"י Yevr.-Arab. 2:464, fol. 1a), ויש לתקן בהעתקת צוקר: 'זממא וגד לה רצי אלה ענה מן תכריג/ גירי עליה פי תפסיר ישעיהו קולה פסרת/ עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה/ [דף 47ב] הבצורות ויתפשם אצרה אד' כאן לם יפתח/ סנחריב ללקום בלדא. וקאל פי תפסיר/ איכה חין ערד עשר גלויות אן אלגלות אלראבעה/ כאנת עלי די סנחריב פי זמאן חזקיהו לקולה/עלה סנח' מלך אש' על כל ע' יהו' הבצו' ויתפש'. בתרגום לעברית, שם, עמ' 122, יש לתקן מעט: 'זממה שנמצא משלו מהביאור שעשה זולתו [?] בפירוש ישעיהו דברו: תרגמתי "עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם" [ישעיהו לו, א] צר עליהן, משום שלא כבש סנחריב שום עיר של עם (ישראל). ובפירוש איכה, כשמנה את עשר הגלויות אמר שהגלות הרביעית היתה על ידי סנחריב בזמן חזקיהו, שנאמר "עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם"! בשונה מדברי צוקר, שם, עמ' 6, ביקורתו של מבשר במקום זה אינה מכוונת נגד הפירוש לאיכה, אלא לסתירה בינו לבין פירוש ישעיהו.

27 גם האגדה שבמדרש וגם הפירוש של רס"ג נובעים בוודאי מנתוני הסיפור המקראי. לא מן הנמנע שרס"ג הולך בעקבות סיפור הנמצא בסדר עולם רבה, פרק כב, על עשר[!]. מסעות שנשע סנחריב, אלא שהרשימה שם שונה ומסתמכת על ישעיהו י', כח-לא, ואילו רס"ג הסתמך על מיכה א, י-טו. על מסע המלחמה של סנחריב ביהודה ועל כיבושיו בה התפרסמו מחקרים רבים, ביניהם: ח' תדמור, 'מלחמת סנחריב ביהודה: בחינות היסטוריוגרפיות והיסטוריות', ציון, נ (תשמ"ה), עמ' 65-80; נ' נאמן, 'מדיניות של אחז וחזקיהו כלפי אשור בימי סרגון ובראשית ימי סנחריב', ציון, נט (תשנ"ד), עמ' 5-30; B. Becking, 'Chronology: a Skeleton Without Flesh? Sennacherib's Campaign as a Case-Study', *Like a Bird in a Cage: The Invasion of Sennacherib in 702 BCE (Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series, 363)*, ed. L.L. Grabbe, London 2003, pp. 46-72; E.A. Knauf, 'Sennacherib at the Berezina', *ibid.*, pp. 141-149

'החטיבה הבבלית' קרובה יותר לאחידות ברוב המקורות, להוציא הגלות למצרים אחרי רצח גדליה: במדרש היא מצורפת לגלות הקשורה לחורבן הבית הראשון ואילו רס"ג מצרפה לגלות ממצרים. המדרש ורס"ג מסכימים גם במיקום הגלויות התשיעית והעשירית ברומא ובספרד.

כללו של דבר, רס"ג קיבל כנראה על פי דרכו את המדרש האמור, או חיבור דומה לו, כחלק מן המסורת התלמודית־המדרשית שנחשבה מחייבת בעולמן של ישיבות בבל. הוא שכתב אותו ועיצב אותו בערבית־יהודית, כלומר בלשונם של משכילים יהודים שלא הייתה להם גישה למקור העברי, ובנה אותו על פי הסיפורים המקראיים שעל פי דעתו צריכים היו לשמש בסיס לסיפור זה.

ג. הנספחים

בנספחים מתפרסמות שתי גרסאות אחרות של 'מדרש עשר גלויות' בערבית־יהודית, אחת קראית ואחת כחיבור עצמאי.

'מדרש עשר גלויות' הערבי־יהודי בעיבוד קראי. נראה שהכללת מדרש זה בפירוש רס"ג גרמה להפצתו. הוא כבר נקלט קודם לכן בפירוש איכה מאת סלמון בן ירוחם.²⁸ שם הוא נמצא במקום שונה מזה שבו קבעו רס"ג, בפירוש על ב, ד. זו אינה העתקה אלא עיבוד מקוצר של החומר, כלומר מניין הגלויות והאסמכתאות העיקריות. יש כמה הקבלות וקווי דמיון בין דיונו של רס"ג בעשר הגלויות לבין תיאורו של סלמון המאששות ככל הנראה את זיקת תיאורו של סלמון לדיונו של רס"ג:

א. מיון הגלויות של רס"ג בין 'שמונה גלויות אלה היו בימי הבית הראשון, שתולדותיו כתובות במקרא', לבין 'שתי הגלויות האחרות היו בימי הבית השני, שאבותינו מסרו את תולדותיו בעל פה', המופיע בפירוש רס"ג אחרי תיאור הגלות השמינית (במקום זה בתיאור נמצא משפט דומה גם 'בנוסח הקצר' של מדרש עשר גלויות), נמצא בניסוח מקוצר בפתחת הדברים בפירוש סלמון, בלי שום התייחסות (או ערעור!) להכללת האירועים שהאסמכתא היחידה להם נמצאת במסורת (בערבית 'נקל').

ב. הגלויות מתוארות בשני המקורות בפועל הערבי 'מזק', המורה על קריעה, ובנגזרותיו. קשה להניח שהקבלה זו מקרית. אחרי שסלמון משתמש בפעם הראשונה בפועל זה הוא חושש אולי שהקורא אינו מבין את כוונתו ומסביר 'כלומר הוא הגלה אותם שלוש פעמים'. רס"ג מסתפק בכך שהוא מסמיך למשפט 'נקרעה (מארצה) עשר

28 ראה עליו: בן־שמאי, היצירה הפייטנית (לעיל, הערה 7).

- פעמים' את כינוין 'עשר גלויות'. בהמשך הדיון העדיפו כמה ממעתיקי פירושו של סלמון להמיר את הפועל 'קרע' בפועל 'הגלה'.²⁹
- ג. שיטת מניין השבטים המוגלים על פי סלמון זהה לשיטת רס"ג: שניים ועוד שניים וחצי (כל אלה מנויים בשמותיהם), ועוד חמישה וחצי שאינם מנויים בשמותיהם, כדי להגיע למניין עשרה (וראה לעיל, בטבלה ובדיון שאחריה).
- ד. הבלבול השורר באסמכתאות מן המקרא לסיפור מאסרו של צדקיהו בגלות השביעית. גם רס"ג וגם סלמון מביאים בהקשר זה פסוק שאינו קיים ממש, אלא דומה לכמה פסוקים קיימים (ראה שם בהערות לתרגום).
- ה. ייתכן שאפשר לזהות את כתב היד שהיה המקור הראשון שממנו נעשה העיבוד הקראי של מדרש עשר הגלויות בקטע הגניזה שסימנו ק (ברשימת המקורות לנוסח קטעי רס"ג המתפרסמים כאן). קטע זה הוא מקור יחיד לרובו של תיאור הגלות התשיעית ולכל הגלות העשירית בקטעי פירוש רס"ג. המילה 'וּזְרָאָה' בתיאור הגלות התשיעית כתובה בקטע האמור בצורה שקשה לקרואה,³⁰ ורצהבי קראָה 'הורגה'.³¹ נראה שכבר לפני מאות שנים רבות התקשה מאן דהו בקריאת המילה: בכל כתבי היד הקראיים מופיעה מילה זו כפי שקראה רצהבי או בדומה לה.³² מאחר שבסיפור המקורי בגרסת רס"ג אין טיטוס מוצג כהורג וממילא לא נאמר שם את מי הרג טיטוס, זיהו העורכים הקראים את ההרוג על פי דמיונם, וכך מוצג כאן טיטוס כמי שהרג את אביו, דבר שאין לו אחיזה במקורות המוכרים.
- ואולם, יש גם הבדלים בין שתי הגרסאות. ייתכן שקצתם נובע מן הקיצור שקיצר סלמון (למשל בתיאור הגלות השנייה), וקצתם מסיבות אחרות:
- א. סלמון אינו מחויב לתבנית שתי הרביעיות של אשור ובבל, וכך יוצא שהגלות הרביעית אינה על ידי אשור ולא על ידי בבל. בתיאור המפורט של גלות זו סלמון אינו מפרש מי המלך ששמו קשור לגלות זו, והקורא צריך לזכור שבהקדמה הכללית למניין עשר הגלויות סלמון אומר שהמלך המגלה הוא פרעה נכה מלך מצרים.
- ב. בתיאור הגלות השביעית מקצר סלמון מאוד, וכך יוצא שכל העניין מתמקד בצדקיהו ובחשובים שהוגלו אתו.

29 התערבותם של המעתיקים בנוסח אופיינית מאוד למעתיקים בימי הביניים. לעתים הדבר בולט במיוחד בכתבי יד קראיים.

30 ראה צילום [לכאן להכניס את התמונה בקובץ wzr]

31 ראה הערה 278 למקור הערבי.

32 ראה נספח א, הערה 131 למקור הערבי.

ג. תיאור הגלות השמינית של רס"ג כולל למעשה שתי גלויות: גלות אנשי גדליהו מן המצפה למצרים (בניגוד לירמיהו), והגלות השנייה של האנשים הללו עצמם ממצרים לבבל. סלמון מזכיר בקיצור נמרץ רק את הגלות השנייה, ובזה הוא דומה לכאורה למדרש עשר גלויות.

ד. בתיאור הגלות התשיעית מזכיר רס"ג את רבן יוחנן בן זכאי, ובעקבות זאת את הגליית כל שאר מי שהיו בירושלים ולא יצאו לפני כן. סלמון אינו רוצה מן הסתם להזכיר את רבן יוחנן בן זכאי, ואף אינו מזכיר את הגולים, וכך מתמקד כל העניין במקדש ובקרבתו, נושא הקרוב מאוד ללבו של סלמון.³³

'מדרש עשר גלויות' הערבייהודי כחיבור עצמאי. קטע גניזה שרק דף אחד שרד ממנו, והוא התחלה של עיבוד ערבייהודי של מדרש עשר גלויות.³⁴ על פי ההתחלה נראה שבעיקרו של דבר התבנית של חיבור זה הייתה דומה לזו של מדרש עשר גלויות. לא ברור לנו מקורו ומקומו של הסיפור על מלחמת בני גד ובני ראובן.

ד. כתבי היד

א = סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית הרוסית, Yevr.-Arab. 1:3982. קלף, 11 דפים, 12 שורות לעמוד. כתיבה מרובעת מהודרת. שלוש נקודות מעל מילה מציינות קיצור. כנראה מן המאה הי"א. ייתכן שזהו הקונטרס השני של כתב היד. על פי פתק הזיהוי ברוסית זהו קטע מפירוש לאיכה, ומוצע ייחוס לסלמון בן ירוחם. בדף הזיהוי הנוסף בעברית מזהה הקטע כפירוש לבראשית, כנראה על פי המובאה מבראשית א, ב (שהיא המפתח לייחוס הנכון, ראה לעיל, בראש הפתיחה).

ב = סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית הרוסית, Yevr.-Arab. 1:4043. קלף, 6 דפים, 20–22 שורות לעמוד. כתיבה בינונית. על פי פתק הזיהוי ברוסית זהו קטע מפירוש לאיכה, מאת 'סל[מון] אבן-ירוחם' (Сал. Ибн-Уерухам). זיהוי זה תורגם כמות שהוא לעברית.

ק = קימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S Ar. 27.34, דף אחד. פורסם בידי רצהבי (לעיל, הערה 2), עמ' קיב-קיג.

33 ראה: H. Ben-Shammai, 'Jerusalem in Early Medieval Jewish Bible Exegesis', *Jerusalem: Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*, ed. L.I. Levine, New York 1999, pp. 453–454

34 מר אפרים בן פורת זיהה את הקטע והביאו לידיעתנו. תודתנו נתונה לו בזה.

ד = תרגום רס"ג לאיכה בתוך: חמש מגילות עם פירושים עתיקים, שפרסם קאפח (לעיל, הערה 1).

ה. נוסח המקור והתרגום

נוסחי המקור הערבי, ככלל, אקלקטיים כולם במקום שיש יותר מכתב יד אחד. לא ציינו בשינויי הנוסח כתיב מלא וחסר של המובאות מן המקרא, וכן לא רשמנו שינויים באורך המובאות. במקום שהמובאה שונה מנוסח המסורה ציינו זאת בשינויי הנוסח בקיצור: נ"מ. השמטות בכתבי יד מסומנות -, והוספות +. מראי מקום למובאות מן המקרא רשומים בסוגריים עגולים בגוף התרגום. במקום שבמקור הערבי רשום רק ראשו של פסוק ולפי דעתנו הפסוק מובא על שום המשכו או סופו, הבאנו בתרגום את מה שנצרך לעניין לדעתנו.

מפירוש רס"ג לאיכה א, א-ג המקור הערבי

(א, א) [א, דף ו'א] אלאסתעבאד ואלאסתגראק כ'ק' [הי]תה למס: לאן אלשכצין אלאולין אעני א[דס] וחוה למא אגתמעא סלטא עלי גמיע מא פי אלארץ וגעל להם עבידא כ'ק' אולא וירדו בדגת הים וג'. וכדלך געל אלמצובה אלג' משתבהה זואל אלסלטאן וחלול אלאסתעבאד לאן קומא כאן לסבטין מנהם מן אלאעואן מן ג'יר אמתהם אלף אלף ומאית אלף וסתין אלף ודלך גמלה עדי גיוש יהושפט מלך יהודה ואנמא נסב ת'ת אלף מנהם אלי יהודה ונסב ש'ס אלף אלי בנימין לאן אלאמרא אלדין האולי תחת [א, דף ב'] איאדיהם הם מן הדין אלסבטין פאל בהם¹ אמרהם אלי אן צארו דמה לגמיע אלאמם ולדלך באזא שרתי געל למס אד' הו מקאבל לה פדכרת אלתעגב מן הדה אלג'

(א, ב) בְּכֹוּ תִבְּקֶה פאמסת תבכי בכאא פי אלליל ודמעהא² עלי כדהא וליס להא מעזיא³ מן גמיע מחביהא וגמיע אצחאבהא גדרו בהא בל⁴ צארו להא אעדא.

1 פאל בהם] פאלבהם א.

2 ודמעהא] ודמועהא ד.

3 מעזיא] מעאזי ד; בלאו, ס' 219.

4 בל] - ד.

מפירוש רס"ג לאיכה א, א-ג

תרגום עברי

(א, א) [א, דף וא] השעבוד וההשתלטות המוחלטת כמו שנאמר [הי]תה למס' (איכה א, ב), משום ששני בני אנוש הראשונים כלומר א[דם] וחיה כאשר התחברו הושלטו על כל מה שבארץ, ונעשו להם עבדים כמו שנאמר בתחילה 'וירדו בדגת הים ובבהמה ובכל הארץ' (בראשית א, כו).⁵ וכן עשה את הצרה השלישית (מורכבת) משני יסודות הדומים זה לזה:⁶ אבדן השלטון ופגיעת השעבוד. שכן עם (ישראל היה עם) אשר לשני שבטים ממנו היו (צבאות) עזר שלא מבני עמם במספר אלף אלפים ומאה וששים אלף,⁷ שהוא סך כל צבאות יהושפט מלך יהודה, וייחס שמונה מאות אלף מהם אל יהודה וייחס שלוש מאות וששים אלף אל בנימין משום שהמפקדים אשר (החייילים) האלה היו תחת [א, דף ב1] פיקודם הם משני השבטים האלה, ו(עכשיו) הגיעו עד כדי כך שנעשו בני חסות⁸ לכל העמים. על כן כנגד 'שְׁרָתִי' שם 'למס' שכן הוא כנגדו, וכך הזכירה אפוא את תמיחתה על שלוש אלה.⁹

(א, ב) **בְּכֹו תִבְכֶּה** נעשתה¹⁰ בוכה בכי בלילה, דמעתה על לחיה ואין לה מנחם מכל אהביה. כל רעיה בגדו בה ואף הפכו לה לאויבים.

5 השליטה באחרים הוענקה לשני בני האדם הראשונים כאשר נעשו כמין חברה. שלילת החירות והשליטה באחרים היא עונש קשה מאוד, שכן היא שוללת את מה שהוענק לבני האדם מטבע ברייתם.

6 או: משלימים זה את זה.

7 המספר הכולל הזה נכון והוא סכום חמישה מספרים הנזכרים בדברי הימים ב' יז, יד-יח, אך הפרטים אינם נכונים: סך כל החייילים המשרתים תחת מפקדים משבט יהודה הוא 780,000, ותחת מפקדים משבט בנימין 380,000. התואר הערבי 'אעואן' = עוזרים מבוסס אולי על המונח 'משרתים' (שם, יט). ההנחה שכל הצבא העצום הזה נוצר על ידי שליטת ממלכת יהודה בעמים אחרים נועדה להעצים את המשמעות המילולית של 'שרתי בגוים'.

8 רס"ג מבאר פה את המונח העברי 'מס' במונח הערבי 'ד'מה', שפירושו חסות הניתנת ליהודים ולנוצרים ('אנשי הספר') על חייהם ורכושם תמורת תשלום מס הגולגולת (ג'זיה) – סמל לשעבודם לאסלאם ואבדן חירותם. הוא משתמש במונח הזה גם במקומות אחרים ובהקשרים שונים, כגון בראשית מט, טו; שמות א, יא.

9 זהו סיכום שלושת הניגודים בפסוק א: 'בדד' כנגד 'דבתי עם', 'אלמנה' כנגד 'דבתי בגוים', 'היתה למס' כנגד 'שרתי במדינות'.

10 אפשר גם: החלה, הייתה; ואפשר שפכל את משמעות הלילה.

מרסל קולה **בכה תב'** עלי סביל אללגה אלתי יקאל פיהא כלמת פלאנא כלאמא ועלמתה תעלימא ובקול אלכתאב הלוך הלכו העצים כי יכול נוכל ומא [א, דף 2א] אשבה דלך וקד יגז[!] אן יכון תכרארה באזא זואל אדולתינ מלכות ישראל ומלכות יהודה וכראב אלקדסין אלאול ואלתאני. והדם אלמנברין ירושלם ואלמצפהובטלאן אלריאסתין אלכהונה ואלמלוכה וכל מא כאן מתני פי הדה אלמור.

וקול **בלילה** יסתקים אולא אן יכון עלי טאהרה לאן פתח אלבלד כאן לילא כמא קאל ותבקע העיר וכל אנשי ירושלם¹¹ יברחו ויצאו מן העיר¹² לילה. והו מא קאל פיה קומו ונעלה בלילה ונשחיתה [א, דף 2ב] ארמנותיה ויחתמל אן יכון באזא אלבוכא¹³ אלדי בכו אלאבא פי ליל רגוע אלמרגלים עלי גיר שי כ'ק' ותשא כל העדה ואכרג אלחסאב ואלתאריך אן תלך אללילה כאנת [ט] באב עלי מא שרחת פי וידבר.¹⁴

ויחתמל אן יק¹⁵ מעני בלילה תחייר אלקום ואטלם¹⁶ אלעאלם פי וגוהם חתי צארו פי אלאפל מתל אלליל כ'ק' והיית ממשש בצהרים וצאר אלקום כאנהם קד גאבת ענהם אלשמס ואטלם עליהם אלגו כ'ק' והיה ביום ההוא נאם ייי אלהים [א, דף 3א] והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ ביום אור. וליס פי בני ישראל וחדהם ליכן כל אמה יזול

11 ירושלם] המלחמה נ"מ.

12 מן העיר] מהעיר נ"מ.

13 בלאו, ס' 8.

14 ראה הערה לתרגום.

15 בלאו, עמ' 87.

16 אולי צריך להיות: ואטלאם.

הפירוש הפשוט¹⁷ של 'בכו תבכה' הוא על פי מנהג הלשון, שבה אומרים 'דיברתי עם פלוני דְּבַר' ו'לימדתי לְמַד', ובלשון המקרא 'הלוך הלכו העצים' (שופטים ט, ח), 'כי יכול נוכל' (במדבר יג, ל) [א, דף 2א] וכדומה. ואפשר שהחזרה¹⁸ היא כנגד כליון שתי הממלכות, מלכות ישראל ומלכות יהודה וחורבן שני המקדשים, הראשון והשני, והרס שתי ערי הראשה¹⁹ ירושלים והמצפה, וביטול שני הכתרים, הכהונה והמלוכה, וכל מה שהוא זוגי בעניינים אלה.²⁰

ודברו 'בלילה' נכון לפרשו קודם כול כפשוטו, משום שכיבוש העיר היה בלילה, כמו שנאמר 'אתבקע העיר וכל אנשי המלחמה יברחו ויצאו מהעיר לילה' (ירמיהו נב, ז). והוא מה שנאמר בו 'קומו ונעלה בלילה ונשחיתה' [א, דף 2ב] ארמנותיה' (שם ו, ה). ואפשר שהוא הבכי שבכו האבות בליל חזרת המרגלים על לא דבר, כמו שנאמר 'ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא' (במדבר יד, א).²¹ החשבון ודברי הימים מורים שהלילה ההוא היה [ט] באב כפי שביארתי בספר וידבר.²²

ואפשר שפירוש 'בלילה' מבוכת העם והחשכת העולם בפניהם עד שנמצאו באפלה כמו הלילה כמו שנאמר 'והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה' (דברים כח, כט). ונעשו האנשים כאילו שקעה עליהם השמש והחשיך להם האוויר כמו שנאמר 'והיה ביום ההוא נאם ה' אלהים [א, דף 3א] והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ ביום אור'

17 להוראה זו של 'מרסל' ראה: בלאו, מילון, 'מרסל', עמ' 248ב.

18 על הפועל.

19 להוראה זו ראה: בלאו, מילון, 'מנבר', עמ' 679ב. היא מתועדת גם הלקן, בלשונו של רס"ג, בתיאור הגלות השמינית, היא הגלות של שארית הפלטה בעקבות רצח גדליה במצפה. תיעוד נוסף להוראה זו נמצא בפירוש יפת בן עלי לעובדיה, פסוק ג, שבו הוא מזכיר את שתי ערי הממלכה של הנוצרים, קונסטנטינופול ורומא. ראה: ח' בן-שמאי, שיטות המחשבה הדתית של אבו יוסף יעקוב אלקרקסאני ויפת בן עלי, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ז, ב, נספח ד 24, עמ' רכט, שורה 15. שגית בוטבול מסרה לנו מקור נוסף לדברי יפת: כ"י פטרבורג, RNL Yevr.-Arab. I:298, fol. 128a

20 מספר מועט מן הזוגות הללו נזכר בבבלי, סנהדרין קד ע"ב; איכה רבתי, פרשה א, כג. אין דרך להכריע אם היה לפני רס"ג מקור בלתי מוכר לנו או שהוא פיתח את הרעיון המדרשי. התייחסות כללית לכפולות נמצאת בילקוט שמעוני, איכה, רמז תתריח, ד"ה 'כתיב נחמו נחמו'; שם משמש הצירוף 'בכו תבכה' אחת הראיות לרעיון הנמסר בשם רבי 'כל מכות הללו שלקו כפולות היו'.

21 רעיון זה נזכר בכמה מקורות, כגון בבלי, סנהדרין, שם; איכה רבתי, שם.

22 כך כינו בימי הביניים לעתים קרובות את ספר במדבר, על שם במדבר א, א. כאן הכוונה לפירוש רס"ג על ספר במדבר, מן הסתם במדבר יד, א, ומכאן ראייה לכאורה שרס"ג כתב פירוש על ספר במדבר, לפחות על חלקו הראשון (במדבר א-יח). אמנם על פי עדות בניו של רס"ג (ראה לעיל, מבוא, הערה 3) הוא לא כתב פירוש כזה. המקורות הנזכרים לעיל, הערה 20, וכן מקורות אחרים מזכירים שבכי העם בעקבות דיבת המרגלים היה בליל תשעה באב.

מלכהא יקאל אן אלגו קד אטלם עליהם פלן תטי²³ להא אלנגום ולא אלכואכב כ'ק' פי בבל כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם. וקאל לפרעה וכסיתי בכבותך שמים ויהקדרתי. וכל גמאעה מן אלנאס תזול אחואלהם יקאל ענהא אטלם אלנור כ'ק' ללמתנביין לכן לילה לכם מחזון וחשכה לכם מקסם ובאה השמש. בל כל פראד תזול נעמתה [א, דף 33] ויתחיר פי תדבירה חתי לא יוצל²⁴ אלי אלצואב יקאל ענה מתל דלך כ'ק' איוב ארחי גדר ולא אעבר. וליס אטלאם אלנור פקט תמתל בה מציבה אלאמה²⁵ ליכן בזואל אלח' ארכאן אלעטימה אלתי אדא קסם אלעאלם ללמוגוד ואלמראי אנקסם אליהא והי עלי אלמעתרף בין אלנאס אן נקול מן אלאקרוב אלינא ארץ וסמא וגבאל ואנהאר ונאס ובהאים ונבאת ואבנייה הדה אלאשיא אלמ דכורה אלגילה פי מא בין אלנאס לא עלי תרתיב אלמנטק וקד צרב [א, דף 4] אלמתל עלי אן הדה אלמור תתגיר עלי אלאמה פי אלגלות כ'ק'²⁵ אולהא ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו והדא הו מתאל טאהרה עלי מא פסרת פי בראשית אן תהו ובהו מחיט אלארץ ומרכזה ומענאה פי הדא אלמוצע אן מחיט אלאמה באקטארהא קד צאר כאלקאע אלפארג מן כל עאמר לה כדלך קד כליית מן כל כייר כ'ק' ואנו ואבלו פתחיה.

23 בלאו, ס' 23.

24 בלאו, ס' 99.

25 כנראה יש להוסיף כאן: פי.

(עמוס ח, ט). ואין הדבר כך בבני ישראל לבדם, אלא כל אומה שממשלתה מגיעה לקצה אומרים עליה שהאויר החשיך להם ולא יאירו לה המזלות ולא הכוכבים, כמו שנאמר על בבל 'כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם' (ישעיהו יג, י). ואמר לפרעה 'וכסיתי בכבוותך שמים והקדרתי' (יחזקאל לב, ז). וכל קבוצה של אנשים שמעמדם²⁶ מגיע אל קצו אומרים עליהם החשיך להם האור, כמו שנאמר למתנבאים²⁷ 'לכן לילה לכם מחזון וְחֶשְׁכָה לַכֶּסֶם וּבֵאָה הַשְּׁמֵשׁ' (מיכה ג, ו). ואף כל יחיד שתחדל טובתו²⁸ [א, דף צב] ויהיה נבוך בהנהגתו עד כדי כך שלא יגיע אל (ההנהגה) הנכונה, ייאמר עליו כגון זה, כמו שאמר איוב 'ארחי גדר ולא אעבור ועל נתיבותי חשך ישים' (איוב יט, ח).²⁹ אין החשכת האור לבדה מסמלת את צרת האומה, אלא גם ביטול שמונה היסודות החשובים, אשר אליהם מתחלק העולם, כאשר מחלקים אותו על פי הנמצא והנראה. על פי המקובל בין האנשים נמנה אותם החל בקרוב אלינו: ארץ, שמים, הרים, נהרות, בני אדם, בהמות, צמחים ובניינים. אלה הם הדברים החשובים והנכבדים³⁰ בין בני האדם, לא על פי הסדר ההגיוני.

כבר נאמר [א, דף א4] המשל המתאר שהדברים האלה ישנתו לרעה לאומה בגלות,³¹ כמו שנאמר על³² הראשון 'ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו' (ירמיהו ד, כג). וזה הוא משל שהוראתו החיצונית היא כפי שפירשתי בבראשית שתהו ובהו הם (הגלגל³³) המקיף את הארץ ומרכזה,³⁴ ומשמעותו במקום זה ש(הקו) המקיף את האומה על כל מחוזותיה³⁵ נעשה כתהום ריקה מכל יושב, כך התרוקנה מכל דבר טוב, כמו שנאמר 'ואנו ואבלו פתחיה' (ישעיהו ג, כו).³⁶

26 מילולית: מצבם, נסיבותיהם, והתרגום כאן על פי ההקשר.

27 כלומר נביאי השקר, כפי שנאמר שם במפורש.

28 שמצבו הטוב, הנעים, יגיע אל קצו.

29 ושם תרגם רס"ג: וקד גדר טריקי חתי לא אג'וז ועלי סככי צייר ט'לאמא.

30 או: ניכרים, בולטים לעין, מושגים בפשטות.

31 כאן מתחיל דיון, דרשני בחלקו, בחזונו של ירמיהו ד, כג-כו. על פי פירושו של רס"ג, רואה (כלומר חוזה) ירמיהו דברים שיקרו לארץ בעתיד הקרוב. רס"ג מפרש את ארבעת הפסוקים כשמונה משלים. את ארבעת הראשונים יש לדרוש על פי דרשות של חז"ל ואת ארבעת האחרונים יש להבין כפשוטם, והוא הולך ומבאר להלן (בכתב היד לאורך שני דפים בקירוב) את המשלים הללו.

32 התרגום על פי הצעת התיקון בהערה למקור.

33 או: הקו.

34 רס"ג לבראשית (לעיל, מבוא, הערה 5), עמ' 28, שורות 2-10 (תרגום עברי, עמ' 211-212).

35 אפשר שהכוונה היא כל קצותיה, במובן מושאל.

36 ייתכן שמקור ההשראה לדרשת רס"ג בבראשית רבה, מב, ג (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 402-403); ויקרא רבה, יא, ז (מהדורת מרגליות, עמ' רלא-רלב); וראה גם מדרש איכה רבתי, פתיחתא, פסקה ז, המביא את הפסוק מישיעיהו ג, כו.

ואלמתל אלב' ואל השמים ואין אורם ומעניה אן [א, דף 4ב] נור אלשכינה אלדי כאן פי
 מא בינהם קד ארתפע אלי אלסמא כ'ק' ענה פי וקת אלנעמא אשרי העם יודעי תרועה.
 ואלמתל אלג' ראיית' ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו.³⁷ יריד בה מלוך
 אלאמא אלדי הבטו מן מלכהם כמא יוסמא אלמלך הר אד יקול³⁸ נבוכדנצר הנני אליך הר
 המשחית וקאל איצא³⁹ קום ריב אל ההרים. שמעו הרים את ריב יי.
 ואלמתל אלד' וכל הגבעות התקלקלו. הי אלגיבאע⁴⁰ ואלאיפאע וקד תליהא אלאנהאר
 [א, דף 5א] ומעניה אלצאלחין אלדין קיל פיהם עד תאות גבעות עולם. וכדלך אלעלמא
 אלדין שבהו באלאודיה ואלאנהאר כקו' נחל נובע מקור חכמה. פהדה אלארבעה אקואל
 אלואיל אמתאל.
 ואלד' אוכר⁴¹ עלי טאהרהא אולהא ראיתי והנה אין האדם והו אנזיאח אלנאס מן
 אלבלד

37 וכל הגבעות התקלקלו] פסוקית זו מיותרת לכאורה שהרי היא נדרשת בהמשך, במשל הרביעי.
 38 כנראה יש להוסיף כאן מילת יחס: פי/ען/אלי וכדומה, שהרי נבוכדנצר אינו הדובר אלא הפסוק מדבר
 עליו או אליו.
 39 איצא] אצ'יא א.
 40 מילה זו אינה ידועה במילונים ואף השורש אינו ידוע בערבית. הצורה 'איפאע' אינה מתועדת כנראה
 במקומות אחרים בחיבורי רס"ג. בדרך כלל משמשת הצורה 'יפאע' לתרגום 'גבעה' וגם 'גבעות', וראה
 למשל תרגום לישעיהו ב, יד: 'ועלי גמיע אלגבאל אלרפיעה ואלפאע אלסניה'.
 41 בלאו, ס' 230.

והמשל השני 'ואל השמים ואין אורם' (ירמיהו ד, כג). ופירושו [א, דף 4ב] שאור השכינה שהיה ביניהם עלה לשמים⁴² כמו שאמר עליו בשעת הטובה 'אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון' (תהלים פט, טז).⁴³

והמשל השלישי 'ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו'⁴⁴ (ירמיהו ד, כד). הוא מתכוון למלכי האומה אשר נפלו ממלכותם, כפי שנקרא המלך 'הר' שהריהו אומר לנבוכדנצר⁴⁵ 'הנני אליך הר המשחית' (שם נא, כה).⁴⁶ ונאמר עוד: 'קום ריב את ההרים' (מיכה ו, א). 'שמעו הרים את ריב ה'⁴⁷ (שם, ב).

והמשל הרביעי 'וכל הגבעות התקלקלו' (ירמיהו ד, כד), והן הגבעות, ויש שנסמכים אליהם הנהרות,⁴⁸ [א, דף 5א] שמשמעותם הצדיקים אשר נאמר בהם 'עד תאות גבעות עולם' (בראשית מט, כו). וכן החכמים שנמשלו לנחלים ונהרות כמו שנאמר 'נחל נובע מקור חכמה' (משלי יח, ד). ארבעת הדיבורים הראשונים⁴⁹ האלה הם משלים.

ארבעת האחרים הם כמשמעם. הראשון, 'ראיתי והנה אין האדם' (ירמיהו ד, כה), והוא מורה על הסתלקות האנשים מהארץ.

42 כלומר: הסתלק מהם.

43 במקור הערבי מובא רק חציו הראשון של הפסוק, אבל ברור שהוא מובא על שום סופו. כלומר בשעת הטובה, כאשר אין על ישראל עונש הגלות, נמצא אור ה' ביניהם. אין מקור מדויק לדרשה זו, אך פסוקים אלה נדרשים בכיוון דומה בכמה מקורות: רות רבה, פתיחה, ז; מדרש זוטא איכה, פרשה א, יח; ילקוט שמעוני, איכה, רמז תתרח, תתרכב.

44 ראה הערה למקור הערבי.

45 או: על נבוכדנצר, ראה בהערה למקור הערבי.

46 לא מצאנו בפרשנות היהודית פירוש לפסוק זה המוסב אל נבוכדנצר. בדרך כלל הוא מפורש על בבל. אף לא מצאנו התייחסויות מדרשיות לפסוק. פירושו של רס"ג מבוסס כנראה על העובדה שברוב ההיקרויות של הצירוף 'הנני אליך' יש פנייה אל אדם, זכר, בדרך כלל שליט (ראה: יחזקאל כט, י; שם לח, ג; שם לט, א). כאשר הנביאים פונים אל ממלכה או עיר הלשון היא 'הנני אליך' (למשל: ירמיהו כא, יג), אלא אם ה'שמות המקומית היא ממין זכר (ראה: יחזקאל לה, ג). מקרה מסופק הוא 'הנני אליך זדון' (ירמיהו ג, לא).

47 ההרים שבפסוק זה משמשים במדרשים רבים כסמל ל'אבות העולם', כלומר שלושת האבות, ראה למשל שמות רבה, טו, ד, ז. לא מצאתי שהם משמשים סמל למלכי ישראל. ראה עוד: ספרי דברים, פיסקא שנג (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 414): "'ומגד גבעות עולם", מלמד שאבות ואמהות קרויים הרים וגבעות שנאמר "אלך לי אל הר המור אל גבעת הלבונה". עוד יש לומר שבמילון של ליון, ערך 'ג'בל', עמ' 376א, מובאת המשמעות 'מנהיג, ראש לאנשים'.

48 בדרך זו מכניס רס"ג את הנהרות, שאותם מנה בין 'שמונה היסודות החשובים, אשר אליהם מתחלק העולם', אל מערכת המשלים בפסוקי חזון ירמיהו. הגבעות אינן מייצגות אפוא את עצמן, שהרי יהיו ככל דברים להרים, אלא מייצגות את הנהרות במערכת המבוססת על חזון ירמיהו. הדרשה נראית מאולצת כלשהו, אבל מתאימה לדרכו של רס"ג להתאים את הפסוקים לדרשה שהוא מבקש ליצור.

49 כלומר, ירמיהו ד, כג-כד.

ואלב' וכל עוף השמים נדדו. והו פנא סאיר אלחיואן מעהם ואנמא דכר אלטאיר לאנה לאלנהאיה. כ'ק' הנאך מאדם עד בהמה עד רמש ועד [א, דף 35] עוף השמים. ואלג' ראיתי והנה הכרמל המדבר. יריד בה אלנבאת אלדי פי אלגבאל ואלכרמל והו מא קאל וכל עץ השדה ועל פרי האדמה ובערה ולא תכבה. ואלד' וכל ערוי נתצו והו נקץ אלאבנייה מן חצון וקצור וגיר דלך. כ'ק' ואת כל חומות ירושלם סביב נתצו כל חיל כשדים.

ומעני **ודמעתי על לחיה** יריד בה אלתתאבע אי אנה כמא ליס ינקטע ולא יגף ואיצא לאנה תאבת ליס לה מאסח כמא אן אלמעזי יגי [א, דף 6א] פימסח עיני אלחזין וכדיה. וקולה **אין לה מנחם מכל אהביה**. יחתמל מענאין ופי אלגמיע⁵⁰ אן אוהביה הם אלאנביא ואלצאלחין פאחד אלמענאין אנהם לם יגסרו יעזו אלאמה פי אול חלול אלמציבה מן אגל עטמהא כמא לם יגסר אצחאב איוב אד קאל ואין דובר אליו דבר. ואלאכר אנהם יעזונהא פלא תקבל כ'ק' שמעתי כאלה רבות וליס אנהא תאבא דלך קאצדה אלמעציה ליכין מן מרארה אלנפס ואלצגר כ'ק' פי מצר ולא [א, דף 6ב] שמעו אל משה מקצר רוח ומעב[דה]⁵¹ קשה.

וקו' **כל רעיה בגדו בה** אלאמם אלדין כאנו יצחבונהא אוקאתא יקדרו אנהם יעינוהם וינגדוהם כמא פעל אסא במלך ארם אד קאל לה ברית ביני ובינך ובין⁵² אבי ובין אביך הנה שלח[תי] לך שחד כסף וזהב. וכמא בעת אחז אלי תלגת פלאסר⁵³ מלך אשור במאל פקאל לה עבדך ובנך אני עלה והושיעני מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל הקמים⁵⁴ עלי. וכמא פעל הושע אד [א, דף 7א] קאל פיה אשר שלח מלאכים אל⁵⁵ מלך מצרים פאלגמיע לם ינפעהם לקו' **בגדו בה**. ועלי מא קאל הנאך וילך אפרים אל אשור וישלח אל מלך ירב. בל צרהם ואנקלבו עליהם. כ'ק' **היו לה לאויבים**. ועלי מא קאל הנאך והיה לכם מעוז פרעה לבשת. וקאל אללה לפרעה ען הדא בתפשם בך בכף תרוץ ובקעת להם כל כתף

50 על ג'מיע בהוראת 'שנים' ראה: בלאו, 'ס' 123, וההוספות בעמ' 305. אמנם בדוגמאות המובאות שם אין צורה מיוחדת.

51 האותיות האחרונות של המילה, ומילים בשורות הבאות של הדף, מכוסות על ידי הקצה הימני של רצועת הקלף שהיא דף 9.

52 [בין] בין נ"מ.

53 צ"ל תגלת פלסר; על הצורה 'תלגת' ראה: דברי הימים א' ה, ו, כו; דברי הימים ב' כח, כ; ועל 'פלאסר' – מלכים ב' טו, כט; טז, י.

54 הקמים] הקומים נ"מ.

55 אל] + סוא נ"מ.

והשני 'וכל עוף השמים נדדו' (שם), והוא מורה על כליון כל בעלי החיים אתם, והזכיר דווקא את העופות משום שהם סוף התהליך, כמו שנאמר שם 'מאדם עד בהמה עד רמש ועד [א, דף 2ב] עוף השמים' (בראשית ז, כג).

והשלישי 'ראיתי והנה הכרמל המדבר' (ירמיהו ד, כו). כוונתו לצמחים אשר בהרים ובכרמל, הוא שנאמר 'ועל עץ השדה ועל פרי האדמה וְעֵבְרָה וְלֹא תִכְבְּהוּ' (שם ז, כ).⁵⁶ והרביעי 'וכל עריו נתצו' (שם ד, כו), והוא מורה על הרס הבניינים, כגון מבצרים וטירות וכדומה, כמו שנאמר 'ואת כל חומות ירושלם סביב נתצו כל חיל כשדים' (ירמיהו נב, יד).

פירוש 'ודמעתה על לחיה' (איכה א, ב) הוא הרציפות, כלומר דמעותיה הן כמים שאינם פוסקים ואינם מתייבשים, וכן שהם מתקיימים ואין מי שינגבם, כפי שהמנחם בא [א, דף 6א] ומנגב את עיני האבל ולחיו.

דברו 'אין לה מנחם מכל אהביה' אפשר לפרש בשני אופנים, ובשניהם 'אוהביה' הם הנביאים והצדיקים. אחד מאופני הפירוש הוא שהם לא העזו לנחם את האומה בראשית פגיעת הצרה בהם מחמת עצמתה, כשם שלא העזו רעי אויב, שכן נאמר 'אין דובר אליו דבר' (איוב ב, יג). והפירוש השני שהם ניחמוה, אך היא לא קיבלה, כמו שנאמר 'שמעתי כאלה רבות' (איוב טז, ב). היא לא סירבה לקבל תנחומים בכוונה לעבור עברה, אלא מחמת מרירות הנפש ורוגז, כמו שנאמר במצרים 'ולא [א, דף 6ב] שמעו אל משה מקצר רוח ומעב[דה] קשה' (שמות ו, ט).

דברו 'כל רעיה בגדו בה' (איכה א, ב) מורה אל האומות אשר התחברו אליה לעתים בהעריכם שהם יסייעו להם ויעזרום כפי שעשה אסא במלך ארם כאשר אמר לו 'ברית ביני ובינך בין אבי ובין אביך הנה שלח[תי] לך שחד כסף וזהב' (מלכים א' טו, יט). וכפי ששלח אחז אל תלגת פלאסר⁵⁷ מלך אשור כסף ואמר לו 'עבדך ובנך אני עלה והושיעני מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל הקומים עלי' (מלכים ב' טז, ז), וכפי שעשה הושע, שכן [א, דף 7א] נאמר עליו 'אשר שלח מלאכים אל <סוא> מלך מצרים' (מלכים ב' יז, ד). אבל הדבר לא הועיל לכולם שכן נאמר 'בגדו בה', וכפי שנאמר שם 'וילך אפרים אל אשור וישלח אל מלך ירב' (הושע ה, יג), אלא הזיק להם, והם⁵⁸ הפכו פניהם נגדם, כמו שנאמר 'היו לה לאויבים', וכפי שנאמר שם 'והיה לכם מעוז פרעה לבשת' (ישעיהו ל, ג). ועל זה אמר ה'

56 הראיה מן הפסוק ההוא היא מסמיכות ראש הפסוק 'לכן כה אמר אדני ה' הנה אפי וחמתי נתכת אל המקום הזה על האדם ועל הבהמה' אל סופו המובא כאן.

57 ראה הערה למקור הערבי.

58 כלומר ידידיהם לשעבר.

ובהשענם עליך תשבר. פאלי' אסבאט אלדין אחבו אשור אסלמו פי [א, דף 7ב] איאדיהם כ'ק' לכן הנה⁵⁹ נתתיה ביד מאהביה ביד בני אשור אשר עגבה. בקי אלן אסבטאן⁶⁰ [ב, דף 1א] הל' אהל בבל חתי⁶² אסלמו פי איאד'הם⁶³ וסימא⁶⁴ אד' יקול הנני מעיר את מאהביך אליך.⁶⁵ פנקול נעם כאן מוצע מחבתהם להם חין ארסל מרודך בלאדן⁶⁶ באלרסל⁶⁷ אלי יחזקיהו פפרח בהם ואט'הר להם גמיע מאלה ותבאהא⁶⁸ בה ענדהם כ'ק' וישמח עליהם חזקיהו ויראם את כל בית נכתה את הכסף ואת-הזהב וגו'. ומן דלך אלוקת עדו אהל בבל ללאנתקאם מן [א, דף 8א] אלקום אדא הם עצו כ'ק' לה ישעיהו⁶⁹ הנה ימים באים⁷⁰ ונשא כל אשר בביתך⁷¹ ואשר אצרו אבותיך עד היום הזה בבלה⁷² לא יותר דבר אמר י'. וליס הדה עקובה ללבנין בסבב מא פעל יחזקיהו לכנה⁷³ הם אדא אכטו לא בד מן אומה יעאקבהם בהא⁷⁴ וללה⁷⁵ אן יגעלהא אית אמה⁷⁶ שא. פאחב⁷⁷ אן יגעלהא בבל והדא אלסבב וכאן מוצע עקובה חזקיהו⁷⁸ אפגאעה⁷⁹ בהדא אלכבר ועלי אנה לא⁸⁰ יכון אלא ענד אסתחקאק אלקום אלאדיה⁸¹.

59 הנה] – נ"מ (התוספת אולי בהשראת ההיקריות הרבות של הצירוף 'לכן הנה', כגון ירמיהו ז, לב; הושע ב, טז).

60 =אלסבטאן; אם אינו שיבוש, אפשר יש פה שריד של הכתיב הקדם-סעדיאני, שבו נשמטת מ"ד של תווית היידוע לפני אותיות השמש. ראה: J. Blau, *The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic*, Jerusalem 1999³, pp. 241–243

61 הל' הם א; התשובה שבהמשך ('פנקול נעם') מעידה שגרסת ב עדיפה.

62 חתי' חין ב.

63 איאד'הם] אידיהם ב.

64 ראה: בלאו, 'ס' 210, ועמ' 317.

65 אליך] עליך נ"מ. אליך] אשר ערבת עליהם ואת כל אשר אהבת על (+ כל נ"מ) אשר שנאת (יחזקאל טז, לז) בני בבל וכל כשדים פקוד ושוע וקוע (יחזקאל כג, ו' וגו' ב. כ"י ב משלב בתוך המובאה מיחזקאל כג, כב–כג את יחזקאל טז, לז, והגורם לעירוב הוא שבשני המקומות משמשת המילה 'מאהביך'. ברם נראה שהמובאה מיחזקאל כג עיקר משום שבה מזהים המאהבים עם בבל.

66 בלאדן] – א. 67 ברסאלה ב (>ברסלה?).

68 ותבאהא] ואתבאהא א; ראה: בלאו, 'ס' 79.

69 ישעיהו] ישעיה ב. 70 באים] + נאם י' ב.

71 בביתך] בביתך + ב. 72 בבלה] בבל נ"מ.

73 לכנה] לכנהם א. 74 בהא] בהם א.

75 וללה] + עז וגל ב. 76 אמה] מא'אמה; א; אומה ב.

77 פאחב] פשא א. 78 חזקיהו] יחזקיהו ב.

79 דחוי, ב, עמ' 242, מביא את דברי ליין (המובאים שם, עמ' 234, ערך משנה , בשם לסאן אלערב ותאג' אלערוס), ששורש זה אינו בשימוש בבניין 4, ולאחר מכן מביא צורת מקור, כמו זו המשמשת כאן, מתוך פירוש לבית שיר של כעב בן זהיר.

80 לא] לם ב. 81 אלקום אלאדיה] [...]איאה ב.

לפרעה 'בתפשם בך בכף תרוץ ובקעת להם כל כתף ובהשענם עליך תשבר' (יחזקאל כט, ז). עשרת השבטים שאהבו את אשור ניתנו [א, דף 7ב] בידיהם, כמו שנאמר 'לכן נתתיה ביד מאהביה ביד בני אשור אשר עגבה' (יחזקאל כג, ט). נשארו עתה שני השבטים. [ב, דף 1א] האם⁸² אהבו את אנשי בבל עד שניתנו בידיהם, ובייחוד משום שנאמר 'הנני מעיר את מאהביך עליך' (יחזקאל כג, כב)?⁸³ אנו משיבים: אמנם כן, התעוררות אהבתם להם הייתה כאשר שלח מרודך בלאדן שליחים אל יחזקיהו, והוא שמח בהם והראה להם את כל הונו והתפאר בו בפניהם, כמו שנאמר 'וישמח עליהם חזקיהו ויראם את כל בית נכתה את הכסף ואת הזהב' וגו' (ישעיהו לט, ב). ומן הזמן ההוא התכוננו אנשי בבל להתנקם [א, דף 18א] בעם כאשר יחטאו כפי שאמר לו ישעיהו 'הנה ימים באים נאם יי ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך עד היום הזה בבל לא יותר דבר אמר ה' (ישעיהו לט, ו). ואין זה עונש לבנים בגלל מעשהו של יחזקיהו, אלא כאשר הם חטאו יש הכרח שתהיה אומה שבאמצעותה יענישם ה', והוא יכול לקבוע איזו אומה שירצה. ובכן הוא רצה לקבוע את בבל, וזהו האמצעי. עיקר עונשו של חזקיהו היה העצבתו בהודעה הזאת, אף על פי שהעונש לא התגשם אלא בשעה שהיו העם ראויים לפגיעה בהם.⁸⁴

82 ראה הערה למקור הערבי.

83 ראה הערה למקור הערבי.

84 הרעיון שיש קשר בין התנהגותו של חזקיהו כלפי שליחי מלך בבל לבין גלות בבל כעונש עליה נרמז לראשונה בבבלי, סנהדרין קד ע"א. בצורה מפורשת למדי מוצאים אותו באבות דרבי נתן, נוסחא ב, פרק מה (מהדורת שכתר, עמ' 125), ד"ה 'ד' שגו' (לנוסח המשפט הפותח פסקה זו ולמשמעותו ראה: מ' קיסטר, עיונים באבות דר' נתן: נוסח, עריכה ופרשנות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 110; ובשונה מהצעתו שם, אולי אפשר לפרש 'ברומה' = בגאווה). הוא נמצא גם במקורות מאוחרים יותר, הקודמים ברובם לרס"ג: פרקי דרבי אליעזר, מהדורת מ' היגר, פרק נא, אחרי תיאור המופת השביעי (רפואת חזקיהו); במדבר רבה, פרשה כ, ד"ה 'ירא בלק' (בשני המקורות האחרונים נזכרת במפורש גאווה של חזקיהו כחטא); סדר אליהו רבה (מהדורת איש שלום), פרשה ט, ד"ה 'שמור אדם דברים'. כדי לשמור על עקרון הצדק האלוהי מנתק רס"ג את הקשר הישיר בין התנהגותו של חזקיהו לבין גורלו של דור החורבן. כל אחד מהם בא על עונשו הראוי לו. הקשר הוא עקיף: עונשו של חזקיהו הוא ההודעה המעציבה על גורלו של דור החורבן.

(א, ג) גלתה יהודה. גלא⁸⁵ אל יהודה [ב, דף 1ב] בעד עִדָּב וכתְּרָה⁸⁶ אסתעבאד ואד אקאמת⁸⁷ פי מא בין אלמם⁸⁸ לס תגד⁸⁹ ראה וגמיע כאלביהא⁹⁰ [א, דף 1ב] לחקוהא בין אלמצִאיִק.

פסרת מעוני ומרב⁹¹ עבודה בעד עִדָּב⁹² ליתסע אלמעני.⁹³ ואלפלִט נפסה פהו מגני מסמע. והדא אעטם ללמצביה לאנהם⁹⁴ לו גלו ען ראה וען סלטאן עטים כאנו יכְּרוֹן⁹⁵ בנור וזי⁹⁶ פלמא כאן בעד אסתעבאד כאן אכתִר לדלהם וכסתהם לאן הדא אלגלות אלדי קיל ענהא⁹⁷ הדא אלקול הי⁹⁸ אלגלות אלזי⁹⁹ תקדמהא סתה¹⁰⁰ גואלי בעוני וברב עבדה¹⁰¹ עלי מא [א, דף 9א] סאשרח¹⁰² דלך¹⁰³ אן אלאומה מזיקת¹⁰⁴ י¹⁰⁵, אמאזיק¹⁰⁶ והי אלמסמאה י¹⁰⁸ גליות והדא שרחהא די¹⁰⁹ מנהא עלי יד מלך אשור ודי¹¹⁰ עלי יד נבוכדנצר¹¹¹ וואחד¹¹² עלי יד אספסינוס ואי¹¹³ עלי יד אדרינוס פכאן אלמתמזיק אצעב ולו גלו דפעה ואחדה כאן אסהל [א, דף 9ב] עליהם בל¹¹⁴ נאלהם עִדָּב¹¹⁵ כ'ק' כה אמר יי צבאות עולל יעוללו כגפן שארית ישראל. מישוי¹¹⁶ כמה יומאש¹¹⁷ אלכרם פיוכד מנה אלאלו באלאל¹¹⁸ כדאך יומאשון¹¹⁹ פכל מא תבקי¹²⁰. שי רגע אלעדו עליה¹²¹ שרח אלג¹²² אלדין¹²³ הם [א, דף 10א] תמזיק אלי¹²⁴ [ב, דף 2א] אסבאט אלגאליה¹²⁵

85 גלא גלי ד. 86 וכתְּרָה וכתְּרִית ד. 87 אקאמת] קאמת ד. 88 אלמם] אלאומם ב. 89 תגד] תציב; ב. + להא ד. 90 כאלביהא] כאלבוהא א, ד. 91 ומרב [..]רוב ב. 92 עִדָּב] – ב. 93 אלמעני] +פמעני מרב עבדה בעד תסע אלמעאני א (כנראה דיטוגרפיה משובשת). 94 לאנהם] – ב. 95 יכְּרוֹן] יכרוגו א. 96 בנור וזי] בזי ונור ב. 97 קיל ענהא] יקול ענה א. 98 הי] הו א. 99 אלגלות אלזי] גלות סאבעה ב. 100 סתה] ז' א. 101 בעוני וברב עבדה] בעוני וברוב עבודה ב. 102 סאשרח] סא אשרח א (בשני עמודים); על כתיב קידומת העתיד כמילה נפרדת ראה: *Corpus Christianorum*, I, Louvain 1966 (J. Blau, *A Grammar of Christian Arabic*, pp. 68–69, 267, 103 *Orientalium* דלך ודלך ב. 103 מזיקת] מוזקת ב. 104 עשרה ב. 105 י' עשרה ב. 106 אמאזיק] תמזיקא ב. על פי 'תמזיק' בהמשך יש לצפות לכאורה ל'תמזיק', וכן היא הגרסה בהעתקה הקראית של פירוש זה. 107 והי] והו א. 108 י' עשר ב. 109 ד' ארבעה ב. 110 ודי] וארבעה ב. 111 נבוכדנצר] נבוכנצר ב (וכן בכל מקום בהמשך, ולא הערנו עור). 112 וואחד] וואחדה ב. 113 ואי] ואכרי ב. 114 בל] לכנה ב. 115 עִדָּב] – א. 116 מישוי] – א. 117 יומאש] ימיש ב; השורש הוא כנראה 'משש' (ראה בהערה לתרגום), אלא שהמעתיקים (לפחות מעתיקי ב) חשבו כנראה שהוא מגזרת עי'. 118 באלאל] פי אלאל ב. 119 יומאשון] מישו ב. 120 תבקי] תבקא א. 121 עליה] + ז (= זיאדה, הפנייה להוספה בגליון) כמא. בגליון: אלארבעה אלמ[דְּכֹרָה] עלי יד מלך אשור ג' מנהן תמאזיק אל אסבאט ואלראבעה מע אלדי' אלמ (=אלאמאזיק) עלי יד נבוכדנצ' תמזיק יהודה ובנימין א (זוהי אולי תוספת מבארת הלקוהא מאחת הגרסאות של מדרש עשר גליות). 122 אלג] אללתה ב. 123 ראה: בלאו, דקדוק, עמ' 237. 124 אלזי] אלעשרה ב. 125 אלגאליה] אלגאליה ב.

(א, ג) גלתה יהודה גלו בית יהודה [ב, דף 1ב] אחרי עינוי ושעבוד רב, וכאשר ישבו בין האומות לא מצאו מנוח. כל רודפיהם [א, דף 1ב] השיגום בין המצרים.

תרגמתי 'מעוני ומרב עבודה' 'אחרי עינוי' כדי להרחיב את המשמעות,¹²⁶ אף על פי שהמילה (בהוראתה) המקובלת כשלעצמה מספיקה ובעלת משמעות לעניין הנדון. אבל (התרגום שלי) מעצים את הצרה, משום שלו גלו מתוך רווחה ושלטון חזק¹²⁷ היו יוצאים במאור פנים ובמלבושים (נאים). אולם משום שיצאו אחרי שכבר השתעבדו הַרְבֵּה הדבר את שפלותם וביזיונם משום שהגלות הזאת שעליה נאמר הדבר הזה היא הגלות השביעית אשר קדמו לה שש גלויות 'בעוני וברב עבודה' כפי שאבאר בהמשך [א, דף 9א] שהאומה נקרעה (מארצה) עשר פעמים והן המכונות עשר גלויות וזהו ביאורן: ארבע מהן על ידי מלך אשור וארבע על ידי נבוכדנצר ואחת על ידי אספסינוס ואחת על ידי אדרינוס. (באופן זה) הייתה הקריעה (מארצם) קשה יותר. לו גלו בבת אחת היה הדבר קל יותר להם. [א, דף 9ב] בנוסף¹²⁸ לזה באו עליהם ייסורים. כמו שנאמר 'כה אמר ה' צבאות עולל יעוללו כגפן' (ירמיהו ו, ט), כפי שקוטפים מהכרם לשיעורים¹²⁹ ולוקחים ממנו (את הענבים) מעט מעט.¹³⁰ כך יוגלו הם מעט מעט, וכל אימת שנשאר מהם משהו חוזר האויב ותוקף אותם.¹³¹

ביאור שלוש הגלויות אשר הן [א, דף 10א] גלות עשרת [ב, דף 2א] השבטים:

126 כלומר, כדי לתת משמעות רחבה יותר למילה 'עוני', שכן על פי תרגום זה החלו ייסוריהם של הגולים לפני שיצאו לגלות. הרעיון שהוראת 'עוני' בפסוק זה היא 'עינוי' נמצא גם בתרגום הארמי המדרשי של איכה, אבל בכיוון אחר לגמרי: 'איזילו בית יהודה בגלותא על דהוו מענין יתמין וארמלן ועל סגיאות פולחנא דהוו מפלחין באחורון' (= בית יהודה הלכו לגלות על שום שעינו יתומים ואלמנות ועל שום העבודה הרבה שהיו מעבידים את אחיהם). רעיון דומה נמצא גם באיכה רבתי, א, כח.

127 כפי שמתואר במדרשים הנזכרים.

128 על פי ב: אלא ש.

129 שורש 'משש', בהוראת לקח פלוני את רכושו של אלמוני לשיעורין, מתועד במילונים בבניין הראשון, ומכאן גם לעולל בכרם, היינו לקטוף את שאריות הפרי בכרם מעט מעט, כפי שתרגם רס"ג בויקרא יט, י; דברים כד, כא: 'זאדא קטפת כרמך פלא תמש בעד ד'לך' (תרגום רס"ג לתורה, כ"י סנקט פטרבורג, RNL, Yevr. II C 1.2, דף 218א). לא מצאנו תיעוד לשימוש בבניין השלישי.

130 מילולית: אחד אחד.

131 בכתב יד א יש כאן הוספה בגיליון: ארבע (הגלויות) הנזכרות הן על ידי מלך אשור, שלוש מהן גלויות עשרת השבטים והרביעית מצטרפת עם ארבע הגלויות על ידי נבוכדנצר גלות יהודה ובנימין.

אלאולי¹³² עלי עהד פקח בן רמליהו פי סנה' אלעשרין מן מלכה¹³³ והו אכר מלכה¹³⁴ אגלא¹³⁵ פיהא אכתר סבט זבולן וסבט נפתלי כ'ק' בימי פקח¹³⁶ מלך ישראל בא תגלת¹³⁷ פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה¹³⁸ כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה. ואכד אלעגל אלדהב¹³⁹ אלדי כאן פי באניאס¹⁴⁰ לאנהא¹⁴¹ פי הדה אלחדוד וממא יכשף¹⁴² אן אכתר¹⁴³ הדה אלמדאין¹⁴⁴ [א, דף 10ב] לזבולן ולנפתלי¹⁴⁵ קול ישעיהו¹⁴⁶ כעת¹⁴⁷ הראשון הקל ארצה זבולן וארצה נפתלי¹⁴⁸ והאחרון הכביד¹⁴⁹. ועלי אנה קד קאל בימי פקח ולם יבין¹⁵⁰ פהדא יוגב אן יכון פי אכר איאמה לאן קולה בימי גיר מחדוד לא יכלו מן אחד ג'¹⁵¹ מנאזל אמא אן יכון אראד בה אול מלכה ודלך פאסד לאן אול מלכה הו¹⁵² אול מלך יותם ולם תכון¹⁵³ חרב בין פקח ובין יותם לכנהא כאנת בינה ובין אחז ואחז הו אסתגלב עליהם [א, דף 10א] מלך אשור כמא בינא¹⁵⁴ ואחז פאנמא מלך מע פקח ארבע סנין לאן יותם מלך ט'ז'¹⁵⁵ סנה' ופקח כ'¹⁵⁶ סנה' ופי אול¹⁵⁷ מלך אחז טפר בה פקח בן רמליהו¹⁵⁸ כ'ק'¹⁵⁹ ויהרג פקח בן [ב, דף 2ב] רמליהו ביהודה. או וסטה וליס הו מחדוד פקד יצח¹⁶⁰ אן אחז טפר בפקח¹⁶¹ עלי יד מלך אשור ואנמא¹⁶² כאן פי אכר מלכה ועלי¹⁶³ מא שרחת פי פלג אן¹⁶⁴ קול אלתורה¹⁶⁵ כי בימו נפלגה הארץ. אנמא הו פי אכר איאמה לא אולהא ולא וסטהא.

132 אלאולי| אלאולה' ב. 133 אלעשרין מן מלכה] – א (ההשמטה כאן ובהערה הבאה מחמת הדומות).
 134 והו אכר מלכה] – ב. 135 נראה שהכוונה לצורת סביל מהבניין הרביעי, השווה: בלאו, דקדוק, ס'
 107–108. 136 פקח] + בן רמליהו ב. 137 תגלת| תלגת ב. 138 הגלילה] – א. 139 בלאו, ס' 226 ו.
 ב. 140 באניאס| מא בינהם א. 141 לאנהא| לאנהם ב. 142 יכשף| כשף ב. 143 אכתר| אכר ב.
 144 אלמדאין| אלמדן ב. 145 ולנפתלי| ונפתלי ב. 146 ישעיהו| ישעיה ב. 147 ובעת א.
 148 וארצה נפתלי| ונפתלי א. 149 הכביד| + וגו' ב. 150 יבין| יביין ב.
 151 אחד ג'| אחדי תלתה ב. 152 ודלך ... הו| בגיליון: ודלך פאסד לאן מלכה הו ב.
 153 תכון| יכון א. 154 ראה: בלאו, ס' 32. 155 ט'ז'| סתה עשר ב. 156 כ'| עשרין ב.
 157 אול| + מא ב. 158 ארבע סנין... רמליהו כ'ק'| בגיליון א. 159 לכאורה גרסת א היא
 כ'ק'| – ב. 160 יצח| צח א. 161 אחז טפר בפקח| צפר פקח באחו; לכאורה גרסת א היא
 המשך הגיוני למשפט הקודם, אבל החידוש הוא שהגלגל התהפך, בעזרת מלך אשור, על פי התיאור המקראי
 (מלכים ב' טז, ז). 162 ואנמא| אנמא א. 163 ועלי| ועל א; [לי ב. 164 אן| אן א. 165 אלתורה| אלתוריה ב.

הגלות הראשונה בימי פקח בן רמליהו בשנת עשרים למלכו, וזהו סוף מלכותו. הוגלו בה רוב שבט זבולון¹⁶⁶ ושבט נפתלי כמו שנאמר 'בימי פקח מלך ישראל בא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה' (מלכים ב' טו, כט). הוא לקח את עגל הזהב אשר היה בבאניאס¹⁶⁷ משום שהיא בגבולות האלה. מה שמראה שרוב הערים האלה [א, דף 10ב] היו שייכות לזבולון ולנפתלי כדברי ישעיהו 'כעת הראשון הקל ארצה זבולן וארצה נפתלי והאחרון הכביד' (ישעיהו ח, כג). ואף על פי שאמר 'בימי פקח' (מלכים ב' שם) מבלי להגדיר¹⁶⁸ הרי מחויב שהיה הדבר בסוף ימיו, משום שדברו 'בימי' מבלי להגדיר בדיוק הריהו (מורה) בהכרח (על) אחד משלושה מצבים: (א) הוא התכוון בו לראשית מלכותו וזה בלתי אפשרי, משום שראשית מלכותו היא ראשית מלכות יותם, ולא הייתה מלחמה בין פקח ובין יותם, אלא הייתה בינו ובין אחז. ואחז הוא זה שביקש את מלך אשור להכניע אותם¹⁶⁹ [א, דף 11א] כפי שביארנו. ואחז מלך עם פקח רק ארבע שנים, משום שיותם מלך שש עשרה שנה ופקח עשרים שנה ובראשית מלכות אחז ניצח אותו פקח בן רמליהו כמו שנאמר 'ויהרג פקח בן [ב, דף 2ב] רמליהו ביהודה' (דברי הימים ב' כח, ו). (ב) הוא התכוון לאמצע ימי מלכותו ואין הוא זמן מוגדר בדיוק. (ג) ובכן התאמת¹⁷⁰ שניצחון אחז על פקח על ידי מלך אשור היה באמת בסוף מלכותו, וכפי שביארתי בעניין פלג על דברי התורה 'כי בימיו נפלגה הארץ' (בראשית י, כה), שהיה הדבר בסוף ימיו, לא בראשיתם ולא באמצעיתם.

166 ייתכן שרס"ג אומר 'רוב' כדי ליישב את ההגליה האמורה של זבולון עם מה שמסופר על פסח חזקיהו בדברי הימים ב' ל, שהרי שם לא זו בלבד שזכר כי חזקיהו שלח אל 'הפליטה הנשאת לכם מכף מלכי אשור' (שם, ו), אלא שזכר במפורש ששליחיו של חזקיהו הגיעו 'עד זבולון' (שם, ז).

167 לזיהוי דן עם באניאס ראה תרגום רס"ג לבראשית יד, א; דברים לד, א (מצאנו רק בדפוסים). במקרא אין נזכר שמלך אשור לקח את העגל שהיה בידו בני גד ובני ראובן שלקחוהו משם, משום שכך מצא במקורות שלפניו (בסדר עולם רבה?). רס"ג ידע היטב את זיהויה של באניאס עם דן, כפי שאנו יודעים מתרגומו לתורה, ואם כן אפשר היה לטעון שכאשר כבש מלך אשור את המקום ולקח משם את העגל יכול היה להגלות את שבט דן. אכן, בנוסח הארוך של מדרש עשר גליות הקושי מתורץ לכאורה. לדבריו, העגל כבר לא היה באותה שעה בדן/באניאס אלא בידי בני גד ובני ראובן שלקחוהו משם, ולכן כאשר הגלה אותם מלך אשור (לפי המדרש הזה הם גלו ראשונים), הוא לקח את העגל שהוא ממקומם של שבטי עבר הירדן, והם נענשו וגלו ראשונים משום שהם שקיימו את העבודה הזרה הזאת. לרס"ג נות, ואף חשוב, ששבט דן אינו נזכר במפורש בעניין זה, מכמה טעמים: (א) כך הוא יכול לקשר גלות זו לפסוק בישעיהו ח, כג, שבו נזכרים שבטי זבולון ונפתלי. (ב) כך הוא יכול להימנע מהתנגשות עם המסורת שהתקבלה בישיבת סורא, שעל פיה שבט דן מעולם לא גלה (ראה לעיל, במבוא, הערה 12). (ג) הוא כנראה לא קיבל מסורת זו מכיוון שהיא פוגעת בתבנית 'גלות עשרת השבטים' (ראה לעיל, בטבלה שבמבוא ובדיון שאחריה).

168 מילולית: לבאר, לפרש, והכוונה שלא נקב בשנה מסוימת מתוך עשרים שנות מלכותו של פקח.

169 כלומר, את פקח ובן בריתו הארמי (ראה: מלכים ב' טז, ז).

170 הכוונה שהדבר מתקבל על הדעת יותר מן ההצעות האחרות; למשמעות שינויי הנוסח ראה בהערה למקור הערבי.

ואלגאליה¹⁷¹ אלתאמניה עלי עהד הושע בן אלה פי אלסנה אלב¹⁷² מן מלכה [א, דף 111] ודלך אנה מלך י'ח¹⁷³ סנה לקולה ויקשר¹⁷⁴ קשר הושע בן אלה על פקח בן רמליהו ויכהו וימיתיהו¹⁷⁵ וימלך¹⁷⁶ תחתיו בשנת עשרים ליותם בן עזיהו.¹⁷⁷ הי¹⁷⁸ אלסנה אלארבעה לאחז תם גזאה מלך אשור פי סנה כ'¹⁷⁹ כ'ק' עליו עלה שלמנאסר מלך אשור ויהי לו הושע עבד וישב לו מנחה. פחארבה ואגלא סבט ראובן וגד ונצף סבט מנשה. כק¹⁸⁰ ויער¹⁸¹ אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור ואת רוח תלגת¹⁸² פלאסר¹⁸³ מלך אשור ויגלם לראוביני ולגדי ולחצי שבט המנשה¹⁸⁴ וינחם וינחם לחלח וחבור¹⁸⁵ נהר גוזן וערי מדי. וצאר לה מטיעא סנתיין והמא אלתאמניה ואלתאסעה תם עצאה פי אלעאשרה כ'ק' ולא העלה מנחה למלך אשור כשנה בשנה ויעצרהו מלך אשור ויאסרהו בית כלא. ואקאם תסעה סנין עאציא לה [ב, דף 3א] ולדלך ארך אלכתאב למלכה אבתדאא תאניא מן אלסנה אלתאמנה עשר לאחז פקאל אנה מלך תסעה סנין יעני מנד עצא מלך אשור פמע אלסבטין ונצף אכד מלך אשור אלעגל אלדהב אלתא[ני] אלדי כאן פי בית אל כ'ק' לעגלות בית און יגורו שכן שומרון וגו'. גם אותו לאשור יובל מנחה למלך ירב בשנה אפרים יקח ויבוש ישראל מעצתו. וקולה גם אותו ידל עלי אנה אן אלאול אכד פי אלדפעה אלאולי.

171 ואלגאליה] אלגאליה ב.

172 אלב'] אלתאמנה ב.

173 י'ח] תמניה עשר ב.

174 ויקשר] ויקשור ב.

175 וימיתיהו] וימיתיהו ב.

176 וימלך] וימלוך ב.

177 עזיהו] עזיה ב.

178 הי] והי ב.

179 סנה כ'] עשרים סנה ב. אפשר לקרוא גם ב, ומכל מקום לא ברור למה הכוונה. לקריאה כ אין יסוד בפרשת הושע, וגם אין לקושרה לשנת העשרים של פקח, שהרי כבר נסתיימה מלכותו. ספק אם הכוונה לשנת עשרים למלך יותם (מלכים ב' טו, ל), שהרי פסוק זה סותר את מה שנאמר על תחילת מלכות הושע במלכים ב' יז, א. אפשר לתקן על פי פסוק זה ולקרוא י'ב', או להשאיר ב ולהניח שרס"ג שיער ששעבוד הושע לשלמנאסר חל בשנת שתיים להושע, מבלי שיש לכך יסוד בכתובים.

180 = כ'ק'.

181 ויער] + יי א.

182 תלגת] תגלת ב.

183 פלאסר] פלנסר נ"מ; עד כאן א.

184 עד מילה זו המובאה היא מדברי הימים א' ה, כו; מכאן ואילך חל עירוב עם מלכים ב' יח, יא, והסופר (ושמא המחבר) לקח קצת מכאן וקצת מכאן.

185 לחלה וחבור] בחלה ובחבור נ"מ.

הגלות השנייה הייתה בימי הושע בן אלה בשנה השנייה למלכותו, [א, דף 11ב] משום שהוא מלך שמונה עשרה שנים, שנאמר 'ויקשר קשר הושע בן אלה על פקח בן רמליהו ויכהו וימיתוהו וימלך תחתיו בשנת עשרים ליותם בן עזיהו' (מלכים ב' טו, ל), היא השנה הרביעית לאחז. אחר כך יצא נגדו למלחמה מלך אשור בשנת עשרים¹⁸⁶ כמו שנאמר 'עליו עלה שלמנאסר מלך אשור ויהי לו הושע עבד וישב לו מנחה' (מלכים ב' יז, ג). הוא נלחם בו והגלה את שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה, כמו שנאמר 'ויער ה' אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור ואת רוח תלגת פלנסר מלך אשור ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה וינחם לחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי' (דברי הימים א' ה, כו+מלכים ב' יח, יא¹⁸⁷). אז נשמע לו שנתיים והן השמינית והתשיעית, אחר כך מרד בו בעשירית, כמו שנאמר 'ולא העלה מנחה למלך אשור כשנה בשנה ויעצרהו מלך אשור ויאסרהו בית כלא' (מלכים ב' יז, ד). הוא עמד במרדו נגדו תשע שנים, [ב, דף 3א] על כן קבע הכתוב התחלה שנייה למלכותו מהשנה השמונה עשרה לאחז ואמר שהוא מלך תשע שנים, כלומר משעה שמרד במלך אשור. יחד עם שני השבטים וחצי לקח מלך אשור את עגל הזהב השני אשר היה בבית אל,¹⁸⁸ כמו שנאמר 'לעגלות בית און יגורו שכן שומרון' וגו', גם אותו לאשור יובל מנחה למלך ירב בשנה אפרים יקח ויבוש ישראל מעצתו' (הושע י, ה-ו). דברו 'גם אותו' מורה שהראשון נלקח בשלב הראשון.¹⁸⁹

186 ראה הערה למקור הערבי.

187 ראה הערה למקור הערבי.

188 ראה לעיל, במבוא.

189 ראה לעיל.

ואלגאליה אלתאלתה אלכמסה אלסבאט ונצף אלדין תבקו מן אלעשרה אלסבאט ודלך בעד סתה סנין מצת לעציאן הושע למלך אשור גזאה פחאצרה תלתה סנין חתי פתח אלבלד כ'ק' וילכדוה מקצה שלש שנים בשנת שש לחזקיה היא שנת תשע להושע מלך ישראל נלכדה שמרון ויגל מלך אשור את ישראל אשורה וינחם בחלח¹⁹⁰ ובחבור נהר גוזן וערי מדי. ונקל אמם מן בלדאן אכרי ואסכנהם פי אלשאם כ'ק' ויבא¹⁹¹ מלך אשור מבבל ומכותה ומעוה¹⁹² ומחמת וספרוים ויושב בערי שמרון תחת בני ישראל ויירשו את שומרון וישבו בעריה. ולם יתבת פיהם קינה ללאגיאל לאן אלסבטין מהמא הם תבקו פי אלבלד כאנת רגעה אולאיך תרגא.

ואלגאליה אלראבעה בעד הדה בתסעה סנין [ב, דף 33] והי אלסנה אלראבעה עשר מן מלך חזקיה אגלא מלך אשור מן אלסבטין אהל עשר חצון [כ'ק'] ויהי בארבע עשרי שנה למלך חזקיהו [על]ה סנחיריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם. ושרח הדה אלחצון גת ועפרה ושפיר וצאנן ואצל ולכיש ומרות ואכזיב ומרשה ועדלם עלי מא קאל מיכה. ותואעדהם קבל דלך לאסראפהם פקאל כי אנושה מכותיה כי באה עד יהודה נגע עד שער יהודה עמי עד ירושלים אלי אכר אלקצה. ואלדליל עלי אנהם אוגליו מן אלבלד קולה קרחי וגזי על בְּנֵי־אֵת תענוגיך הרחיבי קרחתך כנשר כי גלו ממך. ולהדה תפאסיר מחצלה לא אטיל.

190 בחלח] בלחלח ב.

191 ויבא] ויבוא ב.

192 ומעוה] ומעוא נ"מ.

הגלות השלישית היא של חמשת השבטים וחצי שנשארו מעשרת השבטים. לאחר שש שנים שעברו על מרד הושע במלך אשור הוא עלה עליו למלחמה וצר עליו שלוש שנים עד שכבש את העיר כמו שנאמר 'וילכדה מקצה שלש שנים בשנת שש לחזקיה היא שנת תשע להושע מלך ישראל נלכדה שמרון ויגל מלך אשור את ישראל אשורה וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי' (מלכים ב' יח, י-יא). הוא העביר אומות מארצות אחרות והושיבן בארץ ישראל כמו שנאמר 'ויבא מלך אשור מבבל ומכותה ומעוא ומחמת וספרוים ויושב בערי שמרון תחת בני ישראל ויירשו את שומרון וישבו בעריה' (מלכים ב' יז, כד). לא נקבעה עליהם¹⁹³ קינה לדורות, משום שכל עוד נותרו שני השבטים¹⁹⁴ בארץ הייתה תקווה לשובם של הללו.

הגלות הרביעית הייתה תשע שנים לאחר מכן, [ב, דף 3ב] היא השנה הארבע עשרה למלכות חזקיה הגלה מלך אשור משני השבטים תושבי עשרה מבצרים [כמו שנאמר] 'ויהי בארבע עשרי שנה למלך חזקיהו [על]ה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצרות ויתפסם' (מלכים ב' יח, יג=ישעיהו לו, א). פירוט המבצרים האלה הוא: גת ועפרה ושפיר וצאנן ואצל ולכיש ומרות ואכזיב ומרשה ועדלם, כפי שאמר מיכה.¹⁹⁵ הוא התרה בהם לפני כן, משום שהפליגו בחטאיהם, ואמר 'כי אנושה מכותיה כי באה עד יהודה נגע עד שער יהודה עמי עד ירושלים' (שם, ט) עד סוף הפרק. הראיה שהם הוגלו מן הארץ היא מה שנאמר 'קרחי וגזי על בְּנֵי תענוגִיךְ הרחיבי קרחתך כנשר כי גלו ממך' (שם, טז), ויש לזה פירושים שהם בהישג יד,¹⁹⁶ ולא אאריך בזה.

193 על כל השבטים בשלוש הגלויות הראשונות.

194 יהודה ובנימין.

195 השווה: מיכה א, י-טו.

196 לכאורה משתמע מכאן שהיו לפני רס"ג פירושים על ספר מיכה או על תרי עשר.

ואלגאליה אלכאמסה עלי יד נבוכדנצר פי איאם יהויקים מלך יהודה אגלא פיהא תלתה אלף ותלתה עשר ועשרין רגל מדכור כ'ק' זה העם אשר הגלה נבוכדנצר בשנת שבע יהודים שלשת אלפים ועשרים ושלשה. ואלסנה אלסאבעה מן מלך נבוכדנצר הי אלסנה אלחאדיה עשר מן מלך יהויקים כ'ק' הדבר אשר היה אל¹⁹⁷ ירמיהו לכל¹⁹⁸ עם יהודה בשנה הרביעית ל<י>הויקים בן יאשיהו מלך יהודה הי¹⁹⁹ השנה [ב, דף 4א] הראשונית לנבוכדנצר מלך בבל. פיכון בעץ אלסנתין פי אלתאריך ואחדה ופי אלסנה אלסאדסה לנבוכדנצר גזא יהויקים פטפר בה ואטאעה תלתה סנין אלסאדסה ואלסאבעה ואלתאמנה כ'ק' עליו עלה נבוכדנצר מלך בבל ויהי לו יהויקים עבד שלש שנים וישב לו מנחה. פמעציה אלתאסעה ואלעאשרה ואלחאדיה עשר פפי אלתאלתה לעציאנה גזאה תאניה פטפר בה כ'ק' בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנצר מלך בבל ירושלים ויצר עליה. פאגלא יהויקים ובעץ אניה בית אלמקדס ודנ<י> אל חנניה מישאל ועזריה וקום אגלא תלתה אלף¹⁹⁹ ותלתה ועשרין כמא קדמנא לקולה ויתן יי²⁰⁰ בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלהים ויביאם ארץ שנער בית אלהיו ואת הכלים הביא בית אוצר אלהיו. וקויד יהויקים ומאת פי קדה²⁰¹ פמנע מן דפנה ואמר בסחבה כ'ק' אללה קבורת חמור יקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים.

197 אל על נ"מ.

198 לכל על-כל נ"מ.

199 ראה: בלאו, עמ' 323, השלמה לעמ' 163.

200 יי אדני נ"מ.

201 צריך להיות: קיד (=מאסר)?

והגלות החמישית על ידי נבוכדנצר בימי יהויקים מלך יהודה הגלה בה שלושת אלפים ועשרים ושלושה אנשים חשובים, כמו שנאמר 'זה העם אשר הגלה נבוכדנצר בשנת שבע יהודים שלשת אלפים ועשרים ושלושה' (ירמיהו נב, כח). השנה השביעית למלכות נבוכדנצר היא השנה האחת עשרה למלכות יהויקים, כמו שנאמר 'הדבר אשר היה על ירמיהו על כל עם יהודה בשנה הרביעית ל>> יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היא השנה [ב, דף 4א] הראשונית לנבוכדנצר מלך בבל' (ירמיהו כה, א). חלק משנתיים הוא על פי התאריך שנה אחת.²⁰² ובשנה השישית לנבוכדנצר עלה על יהויקים וניצחו. יהויקים נשמע לו שלוש שנים, השישית והשביעית והשמינית, כמו שנאמר 'עליו עלה נבוכדנצר מלך בבל ויהי לו יהויקים עבד שלש שנים וישב לו מנחה'.²⁰³ הוא מרד בו²⁰⁴ בשנה התשיעית והעשירית והאחת עשרה. בשנה השלישית למרדו עלה עליו בשנית וניצחו, כמו שנאמר 'בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנצר מלך בבל ירושלים ויצר עליה' (דניאל א, א).²⁰⁵ הוא הגלה את יהויקים וחלק מכלי המקדש ואת דניאל חנניה מישאל ועזריה ועוד נכבדים, שלושת אלפים ועשרים ושלושה כפי שאמרנו לעיל, שנאמר 'יתן אדני בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלהים ויביאם ארץ שנער בית אלהיו ואת הכלים הביא בית אוצר אלהיו' (דניאל א, ב). יהויקים נאסר בכבלים ומת בכבליו.²⁰⁶ (ה) מנע את קבורתו וציווה לסוחבו, כדבר ה' 'קבורת חמור יקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים' (ירמיהו כב, יט).²⁰⁷

202 כלומר, אם מצרפים חלקים רצופים של שנתיים מקבלים בספירה מעת לעת שנה אחת, בדומה לכלל 'מקצת שנה ככולה' הנזכר בסדר עולם רבה, פרק ד, דף יא ע"א, ובהערות שם מובאות מקבילות תלמודיות לרעיון בניסוח שונה מעט.

203 כנראה ערוב של מלכים ב' כד, א (בְּיָמָיו עָלָה נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל; וַיְהִי־לוֹ יְהוֹיָקִים עֶבֶד שְׁלֹשׁ שָׁנִים, וַיִּשֶׁב וַיִּמְרְדּוּ) ומלכים ב' ז, ג (עָלְיוֹ עָלָה, שְׁלֹמֶנְאֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר; וַיְהִי־לוֹ הוֹשַׁע עֶבֶד, וַיִּשֶׁב לוֹ מִנְחָה).

204 הסגנון הערבי מגומגם כלשהו אבל התוכן ברור לגמרי.

205 באופן דומה דן רס"ג בעניין בפירושו לפסוק. ראה: רס"ג לדניאל (לעיל, מבוא, הערה 3), עמ' טז.

206 זהו כנראה נושא המשפט. יהויקים מת אפוא בירושלים, ולא כפי שאפשר להבין לכאורה מדניאל א, ב, וראה עוד בהערה הבאה.

207 השווה למדרש עשר גלויות: 'גלות רביעי. זה גלות יהויקים. שכן כתוב 'בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנצר מלך בבל על ירושלים ויצר עליה'. וכתוב 'יתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה'. נוצלו מהם חנניה מישאל ועזריה. נטל נבוכדנצר את יהויקים מלך יהודה וחתכו חתיכות חתיכות קטנות כזית והשליכו לכלבים. שנאמר 'קבורת חמור יקבר סחוב והשלך'. ואין קבורת חמור אלא <במעון> כלבים'. התיאור כאן מבוסס על סדר עולם רבה, דף נו ע"א: יהויקים נאסר, מת במאסר ולאחר מכן גררו את גופתו בירושלים 'לקים מה שנאמר סחוב והשלך'.

ואלגאליה אלסאדסה גאליה יכניה ודלך אן נבוכדנצר אסתכלף יכניה בן יהויקים מאיה יומא[!] כ'ק' ושלשה חדשים ועשרת ימים מלך בירושלים. תם ראי אן יצרפה פחאצרה וכרג [ב, דף 24] אליה פי אלאמאן פאגלאה ומעה תמניה עשר אלף מן אגלא אלבלד ומדכוריה ואכד גמיע אלכזאין ואלאניה כ'ק' ויבוא נבוכדנצר מלך בבל על העיר ועבדיו צרים עליה. ויצא יהויכין מלך יהודה על מלך בבל הוא ואמו ועבדיו ושריו ושלישיו²⁰⁸ ויקח אותו מלך בבל בשנת שתי שמנה למלכו. ויוצא משם את כל אוצרות בית י' ואוצרות בית המלך ויקצץ את כל כלי הזהב אשר עשה שלמה מלך ישראל בהיכל י' כאשר דבר י' והגלה את כל ירושלם ואת כל השרים ואת כל גיבורי²⁰⁹ החיל עשרת²¹⁰ אלפים גולה וכל החרש והמסגר לא נשאר זולת דלת עם הארץ. כאנה אלי מא אנקצת הדה אלמאיה יום דכלת סנה תמאן. תם קאל והגלה את כל ירושלים וג' ויוצא משם את כל אוצרות בית י' וג' ויגל את יהויכין בבבלה ואת אם המלך ואת נשי המלך ואת סריסיו ואת אלי²¹² המלך²¹³ הולין גולה מירושלים בבבלה. ואת כל אנשי החיל שבעת אלפים [ב, דף 25] והחרש והמסגר אלף הכל גבורים עושה²¹⁴ מלחמה ויביאם מלך בבל גולה בבבלה. פאלעשרה אלאף אלאולין מן סבט יהודה ובנימין ואלסבעה אלאף אלאכרין מן סבט בנימין ולדלך לם יכלטהם. ואמ[א] החרש והמסגר פברוסהם ועלי אנהם מן אלסבטין אמא לאנהם עלמא חודאק או תגאר וצונאע מדכורין ויחזקאל מעהם וענהם יקול אלנבי אמר למלך ולגבירה השפילו שבו כי ד ירד מראשותיכם עטרת תפארתכם.

208 ושלשיו] וסריסיו נ"מ.

209 גיבורין] + המלך ב.

210 עשרת] עשרה נ"מ.

211 נראה ששתי המובאות האחרונות חוזרות כאן בטעות, שהרי כבר הובאו לעיל, ואין טעם בפסוקית 'לאחר מכן נאמר':

212 אלין אולי / אילי נ"מ.

213 המלך] הארץ נ"מ.

214 עושה] עושי נ"מ.

הגלות השישית היא גלות יכניה, שכן נבוכדנצר המלך את יכניה²¹⁵ בן יהויקים במשך מאה ימים, כמו שנאמר 'ושלשה חדשים ועשרת ימים מלך בירושלים' (דברי הימים ב' לו, ט). אחר כך ראה לנכון לסלקו. הוא הטיל עליו מצור. יכניה יצא [ב, דף 4ב] אליו תמורת חסות. הוא הגלה אותו ועמו שמונה עשר אלף מנכבדי הארץ ושועיה ולקח את כל האוצרות והכלים,²¹⁶ כמו שנאמר 'ויבא נבוכדנצר מלך בבל על העיר ועבדיו צרים עליה. ויצא יהויכין מלך יהודה על מלך בבל הוא ואמו ועבדיו ושריו וסריסיו ויקח אותו מלך בבל בשנת ששנה למלכו. ויוצא משם את כל אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך ויקצץ את כל כלי הזהב אשר עשה שלמה מלך ישראל בהיכל ה' כאשר דבר ה'. והגלה את כל ירושלם ואת כל השרים ואת כל גיבורי החיל עשרה אלפים גולה וכל החרש והמסגר לא נשאר זולת דלת עם הארץ' (מלכים ב' כד, יא-יד). נראה שעד שחלפו מאת הימים האלה²¹⁷ החלה השנה השמינית.²¹⁸ לאחר מכן נאמר²¹⁹ 'הגלה את כל ירושלים' וג' 'ויצא משם את כל אוצרות בית ה' וג' 'ויגל את יהויכין בבלה ואת אם המלך ואת נשי המלך ואת סריסיו ואת אילי הארץ הולך גולה מירושלים בבלה. ואת כל אנשי החיל שבעת אלפים [ב, דף 5א] והחרש והמסגר אלף הכל גבורים עשי מלחמה וביאם מלך בבל גולה בבלה' (שם, טו-ז). עשרת האלפים הראשונים²²⁰ הם משבט יהודה ובנימין ושבעת האלפים האחרונים²²¹ משבט בנימין, לפיכך לא עירבם. אולם החרש והמסגר נפרדים לעצמם, אף על פי שהם משני השבטים, או משום שהם חכמים מומחים או סוחרים ואומנים חשובים, ויחזקאל עמהם, ועליהם אומר הנביא 'אמר למלך ולגבירה השפילו שבו כי ירד מראשתיכם עטרת תפארתכם' (ירמיהו יג, יח).

215 בנו וירשו של יהויקים נקרא יהויכין – במלכים ב' כד, ו בדברי הימים ב' לו, ח ובירמיהו נב, לא; יויכין – ביחזקאל א, ב; כניהו – בירמיהו כב, כד, כח ובירמיהו לז, א; יכניהו – בירמיהו כד, א; ויכניה – בירמיהו כז, כ; כח, ד; כט, ב; אסתר ב, ו; ובדברי הימים א' ג, טז-ז.

216 של בית המקדש.

217 למלכות יהויכין, כזכר לעיל.

218 למלכות נבוכדנאצר.

219 ראה הערה למקור הערבי.

220 בפסוק יד.

221 בפסוק טז.

ואלגאליה אלסאבעה בעד אחד עשר סנה ודלך מקדאר מא מלך צדקיה מן [תחת] יד נבוכדנצר לאנה אסתכלפה ואסתחלפה אלא יעציה ואלזמה פי כל ארבעה סנין אן יציר אליה אלי באבל פפעל דלך מרה ואחדה 'ק' הדבר אשר ציוה ירמיהו הנביא אל²²² שריה בן ניריה בן מחסיה בלכתו את צדקיה מלך יהודה בבל בשנת הרביעית למלכו. תם עצאה פלם יציר אליה פי אלסנה אלתאמנה פלמא צארתי אלסנה [ב, דף 25] אלתאסעה גזאה פחאצרה תלתה סנין חתי פתח אלבלד פי אלסנה אלחאדיה עשר כ'ק' ויהי בשנה התשיעית [למל]כו בחודש העשירי בעשור לחודש בא נבוכנצר²²³ מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלים ויחנו עליה ויבנו עליה דיק סביב ותבוא העיר במצור עד עשתי עשרי²²⁴ שנה למלך צדקיהו. פלמא אשתד אלגוע עליהם כסרו אלסור והרבו ולחקהם אלעדו פקתל מנהם מא קתל פי דפני מע אולאד צדקיהו 'ק' וישחט מלך בבל את בני צדקיהו לעיניו²²⁵ ואת כל חורי²²⁶ יהודה שחט ברבלתה. ואעמא צדקיהו 'ק' ואת עיני צדקיהו עיור ויאסריהו בנחושתים ויוליכו אתו²²⁷ בבלה.²²⁸ והו מא קאל אללה אם לא אלתי אשר בזה ומצותי אשר הפר.²²⁹ וקאל איצא והבאתי אתו בבלה את²³⁰ ארץ כשדים ואותה לא יראה. ואגלא מן אלמדכורין תמאניה מאיה ותלתין רגלא והדה אלסנה הי סנה תמניה עשר למלך נבוכדנצר 'ק' בשנת שמונה עשרי שנה²³¹ לנבוכנצר הגלה²³² [ב, דף 26א] מירושלים נפש שמנה מאות שלשים ושנים. והדא עדד מא קאל ו[מדלו]ת²³³ העם²³⁴ הנשארים בעיר ואת הנופלים אשר נפלו על²³⁵ המלך²³⁶ בבל ואת יתר²³⁷ האמון הגלה נבוזראדן [רב טבחיים].

222	אל] את נ"מ.
223	נבוכנצר] נבוכדראצר נ"מ.
224	עשרי] עשרה נ"מ.
225	לעיניו] + וגם נ"מ.
226	חורי] שרי נ"מ; עירוב עם ירמיהו לט, ו.
227	ויוליכו אתו] ויבאהו נ"מ; השווה דברי הימים ב' לג, יא (על מנשה ביד מלך אשור): 'ויאסרהו בנחשתים ויוליכיהו בבלה'; דברי הימים ב' לו, ו (על יהויקים ביד נבוכדנאצר): 'ויאסרהו בנחשתים להליכו בבלה'.
228	בבלה] בבל נ"מ; השווה ירמיהו נב, יא.
229	הפר] הפיר נ"מ.
230	את] – נ"מ.
231	שנה] – נ"מ.
232	הגלה] – נ"מ; + נבוזראדן רב טבחיים ב.
233	העם... יתר] הושלם בגיליון מיד אחרת.
234	העם] + ואת יתר העם נ"מ.
235	על] אל נ"מ.
236	המלך] מלך נ"מ.
237	מילה זו נכפלה בהשלמה ובגוף.

הגלות השביעית הייתה אחרי עשרה שנה, שהוא אורך מלכות צדקיה [תחת] יד נבוכדנצר, שכן הוא המליכו והשביעו שלא ימרוד בו וחייבו לבוא אליו לבבל אחת לארבע שנים. הוא עשה זאת פעם אחת, כמו שנאמר 'הדבר אשר ציוה ירמיהו הנביא את שריה בן נריה בן מחסיה בלכתו את צדקיה מלך יהודה בבל בשנת הרביעית למלכו' (ירמיהו נא, נט). אחר כך מרד בו ולא בא אליו בשנה השמינית. כאשר באה השנה [ב, דף 25] התשיעית עלה עליו וצר עליו שלוש שנים עד שכבש את העיר בשנה האחת עשרה, כמו שנאמר 'יהי בשנה התשיעית [למלכו] בחודש העשירי בעשור לחודש בא נבוכדנצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלים ויחנו עליה ויבנו עליה דיק סביב ותבוא העיר במצור עד עשתי עשרה שנה למלך צדקיהו' (ירמיהו נב, ד-ה). כאשר חזק עליהם הרעב שברו את החומות וברחו. האויב השיגם והרג מהם כמה שהרג בדפני²³⁸ עם בני צדקיהו כמו שנאמר 'וישחט מלך בבל את בני צדקיהו ועיניו וגם את כל שרי יהודה שחט ברבלתה' (ירמיהו נב, ז). הוא עיוור את צדקיהו כמו שנאמר 'ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו בנחשתיים ויביאָהו בבל' (מלכים ב' כה, ז). והוא מה שאמר ה' 'אם לא אלתי אשר בזה ומצותי אשר הפיר ונתתיו בראשו' (יחזקאל יז, ט). וכן נאמר 'והבאתי אתו בבלה ארץ כשדים ואותה לא יראה' (שם יב, יג). והגלה המחשובים²³⁹ שמונה מאות ושלושים איש.²⁴⁰ שנה זאת היא שנת שמונה עשרה למלך נבוכדנצר כמו שנאמר 'בשנת שמונה עשרה לנבוכדנצר [ב, דף 26] מירושלים נפש שמונה מאות שלשים ושנים' (ירמיהו נב, כט), וזהו מספרם של אלה שעליהם נאמר 'ו[מדלו]ת העם ואת יתר העם הנשארים בעיר ואת הנופלים אשר נפלו אל מלך בבל ואת יתר האמון הגלה נבזראדן [רב טבחים] (שם, טו).

238 על פי התיאור המקראי (מלכים ב' כה, ו, כ; ירמיהו לט, ה; נב, ט, כו), נבוכדנצר לא בא בעצמו לירושלים אלא ניהל את הכנעתו של יהויקים ואת משפטו של צדקיהו ברבלה. מקום זה בצפון סוריה, הנזכר גם בפרשת הנחלות בבמדבר לד, יא, מתורגם במיוחד ליונתן וביונתן בשם דפני, ונזכר בשם זה גם בכל המקורות המדרשיים: בראשית רבה, צד, ט (מהדורת תיאודור אלבק, עמ' 1185); איכה רבתי, פתיחתא, פסקה ל; שם, פרשה ב, יד; שם, פרשה ד, טו.

239 המונח הערבי 'מד'כוריין' מציין בפירוש הזה כמה פעמים אנשים חשובים, נכבדים ושועים. לכאורה מוזר שרס"ג משתמש בו לזהות את האנשים המוזכרים באסמכתא, שעל פי פירושן הפשוט של המילים הם משכבות חברתיות נחותות.

240 לכאורה יש כאן סתירה בין דברי רס"ג לבין האסמכתא מהמקרא, שהרי שם נאמר במפורש 'שמונה מאות שלשים ושנים', ואפשר שהיא טעות סופר.

ואלגאליה אל תאמנה אלקו]ם אלדין ...²⁴¹ נבוזראדן ואסתכלף עליהם ג[ד]ליה בן אחיקם בן שפן ונקל אלמנבר מן ירושלים אלי אלמצפה במא²⁴² קאל ומן העם הד[ל]ים אשר אין להם מאומה הש[א]יר נבוזראדן רב טבחים בארץ יהודה ויתן להם כורמים²⁴³ ויגבים בארץ הזאת.²⁴⁴ פאקאמו אתנין וכמסין יומא תם אחתאל עליהם ישמעאל בן נתניה חתי קתל גדליה פתכופו אלמקאם פי אלבל[ד]. ועלי אנהם קד סאלו ירמיהו פאג[אבה]ם ען אלה במא הו אלאצלח [ק, עמ' א] להם ולם²⁴⁵ יקבלו פמצו אלי מצר²⁴⁶ פאכברהם באן נבונצר ילחקהם אלי מצר ויצפר באלבלד ובהם פאקאמו במצר כמסה²⁴⁷ סנין אלי סנה תלתה ועשרין²⁴⁸ מן מלך [נבוכדנצ]ר²⁴⁹ פלמא כאנת סנה תלתה ועשרין טפר בצור ובמצר [והי] סנה²⁵⁰ סבעה ועשרין מן מלך יהו[י]קים²⁵¹ כ'ק' [יח]זקאל ויהי בעשרים ושבע שנה [ב, דף 6ב] ב[ר]אשון באחד לחודש היה דבר י' אלי [לאמר²⁵² בן] אדם נבוכדנצר מלך בבל העביד [את חילו] ע[ב]ודה גדולה אל צור כל ראש [מ]קרח וכל [כ]תף מרוטה ושכר לא יהיה [לן] ולחילו מצור על העבודה אשר עבד עליה.²⁵³ לכן כה אמר י' אלהים²⁵⁴ הנני נותן לנבוכדנצר מלך בבל את ארץ מצרים ונשא המונה ושל[ל] שולה [ובזז] ביזה והיתה שְכַרָה²⁵⁵ לכל²⁵⁶ חילו.²⁵⁷ וכאן פי מצר מן סאיר²⁵⁸ ישראל [סבע]ה מאיה וכמסה וארבעין פאג[ל]אהם מע אלמצריין מע ברוך וירמיהו²⁵⁹ כ'ק' בשנת ש[לוש] ועשרים לנבוכנצר הגלה נבוזראדן רב טבחים יהודים [נפש] שבע מאות ארבעים וחמשה כל נפש ארבעת [אלפים וש]ש מאות.²⁶¹ ולם יקול²⁶² פי ה'א מירושלים לאנהם אגלו²⁶³ מן מצר לא מן בית אלמקדס. ה'ה אלתמאניה גואלי פי אלבית אלאול מא הוא מתבת²⁶⁴ פי אלמקרא.

- 241 השלם: אבקי (אולי אפשר לראות את רגל הקו"ף)? ראה להלן, במבואה מירמיהו לט, י.
 242 צ"ל כמא?
 243 כורמים] כרמים נ"מ.
 244 בארץ הזאת] ביום ההוא נ"מ.
 245 כאן מתחיל המשפט הראשי של 'ועלי אנהם', ראה: בלאו, דקדוק, ס' 326.
 246 אלי מצר] – ק.
 248 סנה תלתה ועשרין] אלסנה אלכג ק (גם בהמשך המספרים ב'ק באותיות).
 249 מן מלך [נבוכדנצ]ר] – ק.
 250 סנה] – ק.
 251 רצהבי השלים: יהו[ד]ה].
 252 באחד לחודש היה דבר י' אלי [לאמר] וגמ' ק.
 253 עבודה... עליה] – ק.
 254 ייי אלהים [כך גם ק] אדני יהוה נ"מ.
 255 שכרה שכר נ"מ.
 256 לכל חילו] לחילו נ"מ.
 257 לנבוכדנצר... לכל חילו] את פרעה חפרע ק.
 258 סאיר] – ק.
 259 ברוך וירמיהו] ירמיהו וברוך ק.
 261 נבוזראדן... [אלפים וש]ש מאות] – ק.
 262 יקול] יכון] רצהבי.
 263 אגלו] אגליו ב.
 264 מתבת] מכתוב ב.

הגלות השמינית היא האנשים [אשר...²⁶⁵] נבוזראדן ומינה עליהם את ג[ד]ליה בן אחיקם בן שפן.²⁶⁶ הוא העביר את הבריה²⁶⁷ מירושלים אל המצפה שנאמר 'ומן העם הד[ל]ים אשר אין להם מאומה הש[א]יר נבוזראדן רב טבחים בארץ יהודה ויתן להם כְּרָמִים וַיִּגְבֵּים בְּיוֹם הַהוּא' (ירמיהו לט, י). הם נשארו במצב זה חמישים ושניים יום. אחר כך הערים עליהם ישמעאל בן נתניה עד שהרג את גדליה. הם חששו לשבת בארץ.²⁶⁸ ואף על פי ששאלו את ירמיהו²⁶⁹ והשיב להם בשם ה' והודיעם מהו המועיל ביותר להם [ק, עמ' א] לא קיבלו והלכו למצרים. ירמיהו הודיעם שנבוכדנצר ילך אחריהם אל מצרים וינצח אותה וישיגם. הם ישבו במצרים חמש שנים עד שנת עשרים ושלוש למלכות נבוכדנצר. וכאשר היתה שנת עשרים ושלוש ניצח את צור ומצרים והיא שנת עשרים ושבע למלכות יהויקים²⁷⁰ כדבר יחזקאל 'יהי בעשרים ושבע שנה [ב, דף 6ב] בראשון באחד לחודש היה דבר ה' אלי [לאמר בן] אדם נבוכדנצר מלך בבל העביד [את חילו ע]בדה גדולה אל צור כל ראש [מ]קרח וכל [כ]תף מרוטה ושכר לא יהיה ל[ו] ולחילו מצור על העבדה אשר עבד עליה. לכן כה אמר ה' אלהים הנני נותן לנבוכדנצר מלך בבל את ארץ מצרים ונשא המנה ושל[ל] שללה וב[זז] [בז]ה והיתה שְׂכָר לחילו' (יחזקאל כט, יז–יט). היו במצרים משארת ישראל שבע מאות וארבעים וחמישה והוא הגלה אותם עם המצרים עם ברוך וירמיהו, כמו שנאמר 'בשנת ש[לוש] ועשרים לנבוכדנצר הגלה נבוזראדן רב טבחים יהודים [נפש] שבע מאות ארבעים וחמשה כל נפש ארבעת [אלפים וש]ש מאות' (ירמיהו נב, ל). לא נאמר בעניין זה 'מירושלים' משום שהם הוגלו ממצרים, לא מירושלים. שמונה גלויות אלה היו בימי הבית הראשון, שתולדותיו כתובות במקרא.

265 אפשר להשלים: השאיר, ראה הערה למקור הערבי.

266 מלכים ב' כה, כב.

267 להוראה זו של המילה 'מנבר' ראה לעיל, הערה 9. המצפה אינה נזכרת בפסוק המובא. היא נזכרת לראשונה בספר ירמיהו בפרק מ, ו.

268 מלכים ב' כה, כה; ירמיהו מא.

269 לכל הפרשה המתוארת כאן ראה ירמיהו מב–מג.

270 רש"י ורד"ק פירשו על פי סדר עולם שהכוונה למלכות נבוכדנצר.

ואלגאליתין²⁷¹ אלאכרתאין²⁷² פי אלבית אלתאני מא נקלוה²⁷³ אלאבא. פאלאולי מנהם²⁷⁴ אלתי הי אלתאסעה²⁷⁵ חין תם ללביית אלתאני²⁷⁶ תיז. גזאהם אספסינוס מלך אלרום פחאצרהם ג' סנין פלמא אשתד אלגוע אחתאל רבן יוחנן בן זכיי חתי כרג אליה פי אלאמאן פבינאה²⁷⁷ יוכאטבה ואפתה אלכתב מן אלבלד במות אלמלך ואלביעה לה פאנצרף וולג אמרהם אלי טיטוס ווזראה²⁷⁸ פקתל ואחרק ואגלא אלבאקי אלי בלד רום ודלך מא נבא עלי יד דויד זכור י' לבני אדום ולם יכון לבני אדום פי אלבית אלאול מעמלי²

ואלגאליה אלי הם אהל אלחצן אלדין בקי [] יסראיל בעד²⁷⁹ כפראב אלבית אלתאני, והו חצן יקאל לה בית תר [בית] אלמקדס²⁸⁰ כאן להם מלך יקאל לה בר כוזבא בע[.....]. ורומילס [] כב סנה. תם גזאהם אדרינוס פטר בהם וקתל אגלאהם [ואגלאהם] אלי אנדלס. והו מא קאל אלנבי וגלות ירושלם אשר בספרד. []..אלי אלבית אלאול אלי הדא אלמוצע אחד. פלו כאן אלקום גלו [] מנהא כאנת מציבה. כיף אדא כאנת בעד עדאב וכתרה [אסתעבאד כמא] קאל מעוני ומרב עבודה.

וקולה היא ישיבה בגוים לא מצ'²⁸¹

...

- 271 ואלגאליתין] ואלגאלתין ב.
 272 אלאכרתאין] אלאכראת ק. ייתכן שכתוב שם אלאכראת[ין]; ברור למדי שיש קרע בסוף השורה.
 273 נקלוה] נקלה ק.
 274 מנהם] מנהן ק.
 275 אלתאסעה] אלט ק – אלכג(?) רצהבי.
 276 אלתאני] + מא נקלוה אלאבא פאלאולי-מנהם ארבע[... ה' ...] ב; עד כאן ב.
 277 פבינאה] פבאניה ק (תיקן רצהבי; וראה: בלאו, עמ' 325 בסוף).
 278 ווזראה] הורגה רצהבי (על גלגול קריאה כזאת לפירוש סלמון בן ירוחיים ראה לעיל במבוא).
 279 יסראיל בעד]... יסרא... רצהבי.
 280 אלמקדס] אלמקדם רצהבי. מן הסתם יש להשלים [באלקרוב מן], ראה להלן, נספח א.
 281 = מצאה – איכה א, ג.

שתי הגלויות האחרות²⁸² היו בימי הבית השני, שאבותינו מסרו את תולדותיו בעל פה. הראשונה מהן אשר היא **התשיעית** (אירעה) כאשר נשלמו לבית השני²⁸³ ארבע מאות ושבע עשרה שנה. עלה עליהם אספסינוס מלך הרומאים²⁸⁴ וצר עליהם שלוש שנים. כאשר גבר הרעב, הערים רבן יוחנן בן זכיי ויצא אליו תמורת ערבות לביטחוננו. ובשעה שנשא ונתן (אספסינוס) עמו הגיעו אליו מכתבים מארצו על מות המלך ועל כך שנשבעו אמונים לו. הוא הלך לדרכו ומסר את עניינם²⁸⁵ לטיטוס ושריו. הלה הרג ושרף והגלה את הנותרים אל ארץ הרומאים, וזהו מה שניבא על ידי דויד 'זכור ה' לבני אדום' (תהלים קלז, ז). לבני אדום לא היה קשר לבית הראשון.²⁸⁶

הגלות העשירית הם אנשי המבצר אשר נשארו [] ישראל אחרי חורבן הבית השני, והוא מבצר ששמו בית תר [ירו]שלים. היה להם מלך ששמו בר כוזבא [.....] ורומילס [] עֶשְׂרִים ושתיים שנה. אחר כך עלה עליהם אדרינוס וניצחם והרג את נכבדיהם [והגלה אותם] אל אנדלוסיה.²⁸⁷ והוא מה שאמר הנביא 'וגֵלַת ירושלם אשר בספרד' (עובדיה כ). [] הבית הראשון אל המקום הזה איש.²⁸⁸ לו היו העם גולים [] ממנה הייתה צרה. על אחת כמה וכמה כאשר הייתה הגלות אחרי ייסורים [ושעבוד רב, כמו] שנאמר 'מעוני ומרב עבודה'.²⁸⁹

דברו 'היא ישבה בגוים לא מצאה [מנוח] ...

...

282 או: האחרונות.

283 עד כאן ב.

284 במקור: אלרום, בתרגום מילולי: יוונים (או: אירופים, נוצרים).

285 של היהודים.

286 מאחר שיעקר עניינו של המזמור בגלות בבל של ימי הבית הראשון, מוצא לנכון רס"ג להעיר שהפסוק הזה לא שייך לעניין ההוא, אף על פי שלכאורה הוא מפסיק באמצע, ויש לפרשו על גלות הבית השני. רס"ג חוזר לעניין זה בפירוש על איכה ד, כא-כב. ראה: רצהבי, קטעים (לעיל, מבוא, הערה 2), עמ' קיא (התרגום העברי), קיט (המקור הערבי).

287 או: ספרד. רס"ג מזהה את ספרד המקראית עם אלאנדלס המוסלמית.

288 כלומר, איש לא גלה בימי הבית הראשון לספרד, ואם כן דברי הנביא מוסבים בוודאי על תקופת הבית השני. ייתכן שרס"ג למד מהמילים 'וגֵלַת הַחֵל [=המבצר] הזה' שבראש הפסוק שהוא מכוון לגלות ביתר דוקא.

289 רס"ג חוזר כאן על הרעיון שהציע בראש פירושו לפסוק.

נספחים

א. נוסח רס"ג הערבי-יהודי של מדרש עשר גליות בעיבוד קראי בפירוש איכה ב, ד לסלמון בן ירוחים ומהדורותיו

המובאה שלהלן מתוך פירושו של סלמון לאיכה כוללת רק את הקטע שבו הוא עוסק בעשר הגלויות, כלומר לא פירוש הפסוק במלואו, אלא רק החלק הנוגע לעניין הנדון מן הפירוש למילים 'ויהרג כל מחמדי עין'. הסתפקנו בבדיקת כתבי היד השמורים בספרייה הלאומית הרוסית, שגם הם אינם מעטים. ההפניות לקטלוג של המכון לתצלומי כתבי יד מתייחסות לקטלוג הממוחשב.

לא צוינו שינויי נוסח, הן הנוגעים לאימות קריאה או לקיצורים (כמא קאל, כקולה) הן לאריכות או לקיצור במובאות מהמקרא, והוא הדין בניקוד חלקי מזדמן, לבד ממקרים של שמות פרטיים נדירים. שינויים בנוסח המסורה צוינו בשינויי הנוסח. בתרגום ניתן הפסוק כלשונו בנוסח המסורה.

כל כתבי היד חוץ מ-ב הם כתבי יד שלמים או מקוטעים של פירוש סלמון לאיכה. בסוגריים רשומים מספרי הסרטים במכון לתצלומי כתבי יד.

א – סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית הרוסית, Yevr.-Arab. 1:481, דפים 4, 6–8 (54230). ראוי לציין שבדף 7, שורה 6, נזכר אלמעלם אבו עלי, כלומר יפת בן עלי, שחי עשרות שנים אחרי סלמון. כך גם בכ"י ז. זוהי כנראה תוספת מיד מאוחרת במקור שממנו הועתק א. על פי קטלוג המכון לתצלומי כתבי יד הוא מן המאות הט"ו–הט"ז.

ב – שם, Yevr.-Arab. 1:841, דף 64–65 (54594). כתב יד זה הוא אסופה של קטעים מחיבורים שונים. בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד מוגדרת האסופה 'מקדמאת (או ספר במוסר)' ואינה מיוחסת לסלמון.

ג – שם, Yevr.-Arab. 1:3996, דפים 67–70 (57634). הסופר השתמש בקיצור לא רגיל למילה 'אללה': < ומעליה נקודה. במקרים רבים יש בכתב יד זה נוסח מקוצר. כתב היד מכיל חלק גדול מפירושו של סלמון לאיכה. על פי קטלוג המכון לתצלומי כתבי יד הוא מן המאות ה"ז–ה"ח.

ד – שם, Yevr.-Arab. 1:3975, דפים 9–11 (57776). במקומות רבים יש בכתב יד זה נוסח שהוא כנראה הנוסח המלא של הפירוש. הוא משתמש גם בקיצורים. על פי קטלוג המכון לתצלומי כתבי יד אולי הוא מן המאה הט"ו.

- ה – שם, Yevr. 1:560, דפים 68א–71א (51490). נראה שכתבי היד ד, ה קרובים זה לזה. על פי קטלוג המכון לתצלומי כתבי יד הוא נכתב בשנת 1482.
- ו – שם, Yevr.-Arab. 1:263, דפים 171, 118–120 (54037). המעתיק הרבה בקיצורים. כתב היד שווה ל־ז בשינויי נוסח רבים. על פי קטלוג המכון לתצלומי כתבי יד הוא מן המאות הט"ו–הט"ז.
- ז – שם, Yevr.-Arab. 1:253, דפים 44–45, 45ב, 68, 69 (53853). המעתיק מרבה לקצר מילים שכיחות (כגון יש). בדפים 44–45 שרדו רק תשע השורות הראשונות. שינויי נוסח רבים משותפים לכתב יד זה ולכתב יד ו. אך הם לא הועתקו זה מזה. הם תלויים כנראה במקור מקביל משותף, אלא שביניהם לבין המקור המשותף היה עוד כתב יד. זהו כנראה ההסבר היחיד למציאות ההפניה אל 'אלמעלם אבו עלי' (ראה לעיל, בתיאור א) הנמצא ב־ז אבל לא ב־ו. על פי קטלוג המכון לתצלומי כתבי יד הוא מן המאה הט"ז.
- ח – שם, Yevr.-Arab. 1:3987, דפים 36ב–38ב (57774). העתקה מהימנה למדי. גרסותיו קרובות לעתים לאלה של ד, ה, ז. על פי קטלוג המכון לתצלומי כתבי יד הוא מן המאה הט"ז.
- ט – שם, Yevr.-Arab. 1:3971, דף 8 (60651). קטע נוסף מכתב יד זה נמצא בכתב יד Yevr.-Arab. 1:4866 (תשעה דפים); בעלותו של סלמון על שני הקטעים אינה רשומה בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד. העתקה גרועה למדי. לעתים שווה ל־ג.
- י – שם, Yevr.-Arab. 1:3877, דף 12 (57600). כתב מרובע נאה. קרוב בגרסתיו ל־ב. יש לו כמה תכונות אופייניות (חילוף חפשי של הָא – הֶה). על פי קטלוג המכון לתצלומי כתבי יד הוא אולי מן המאה הי"ד.
- יא – שם, Yevr.-Arab. 1:3978, דפים 20ב, 34 (60652). שני קטעים המכסים את ההתחלה והסוף. בעלותו של סלמון על קובץ הקטעים מפירוש איכה אינה רשומה בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד.

הנוסח הערב־יהודי

[ג, דף 67ב; ד, דף 9א; ה, דף 68א; ז, דף 351ב; ח, דף 6; יא, דף 20ב]

וקו' ויהרג כל מחמדי עין ישיר אלי קו' ¹ [ז, דף 69א] ויהרג בחוריהם בחרב [ה, דף 68 ב] ואלו קו' ² שפכו דמם כמים סביבות ירושלם ואין קובר ואלו קול ³ כהני וזקני בעיר [ג, דף 68א] גועו ואלו ויכה ⁴ אותם מלך בבל וימיתם וג' ⁵ ואמתאל הדא ⁶ כתייר. ולקד תנבת ⁷ אלאנביא בהדה ⁸ אלאחואל כלהא ⁹ קבל אן תכון ¹⁰ ומנהם אסף הגרשוני ע'ה' קאל קבל ¹¹ יבנא אלקדס: אלהים באו גוים בנחלתיך: יא אללה דכלו אלאחזאב פי נחלתך נגסו היכל ¹² קדסך צירו ¹³ ירושלם בלאקע. צמן ¹⁴ אללה לישראל ¹⁵ אדא כאנו פי אלטאע'ה [ח, דף 7א] לא יטא ¹⁶ ארצהם עדו ¹⁷ כקו' וחרב לא [א, דף 4א] תעבור בארצכם. פלמא תגאיו פי ¹⁸ אלמעאצי [ו, דף 171א] סלט אולא ¹⁹ עלי עשרת השבטים ²⁰ מלכי אשור, כמ'ק' לכן נתתיה ביד מאהביה [ד, דף 9ב] ביד בני אשור. המה ²¹ גלו ערותה ²² בניה ובנותיה לקחו ואתה [ז,

- 1 ויהרג ... קו' [כתוב פעמיים ב.ד.
- 2 ויהרג בחוריהם... קו' < ז.
- 3 קול] קולה ז.
- 4 ויכה] ויך נ"מ.
- 5 וימיתם וג'] – ג ז ח יא.
- 6 הדא] דלך ג ח יא.
- 7 ולקד תנבת] וקד תנבו ג.
- 8 בהדה] בהדא ג.
- 9 כלהא] – ג.
- 10 תכון] תחצל ג.
- 11 קאל קבל] קבל קאל אן ג.
- 12 עד כאן כ"י יא, דף 20ב.
- 13 צירו [צירור (ח) ד ה ז ח (וכך גם בפירושו של סלמון לפסוק: כ"י Yevr. 1.557, דף 44א); געלו ג.
- 14 צמן] אן צמן ז.
- 15 לישראל] אן + ג.
- 16 יטא] יגוז ג.
- 17 ארצהם עדו] אלעדו ארצהם ג.
- 18 תגאיו פי] תגאחו ג ז (+ פי ז).
- 19 אולא] אללה ג; עליהם אולא ז.
- 20 עלי עשרת השבטים] עליהם ג.
- 21 המה] והמה ו.
- 22 ערותה] ערותם ז.

תרגום עברי

[ג, דף 67ב; ד, דף 9א; ה, דף 68א; ז, דף 51ב; ח, דף 6ב; יא, דף 20ב]

דברו 'ויהרג כל מחמדי עין' מורה²³ אל דברו [ז, דף 69א] 'ויהרג בחוריהם בחרב' (דברי הימים ב' לו, יז), [ה, דף 68ב] ואל דברו 'שפכו דמם כמים סביבות ירושלם' (תהלים עט, ג), ואל דברו 'כהני זקני בעיר [ג, דף 68א] גועו' (איכה א, יט), ואל (דברו) 'ויך אותם מלך בבל וימיתם' (מלכים ב' כה, כא). וכגון אלה יש הרבה. הנביאים ניבאו על כל המצבים האלה לפני שהתקיימו, וביניהם אסף הגרשוני עליו השלום שאמר עוד לפני שנבנה המקדש²⁴ 'אלהים באו גוים בנחלתך שמו את ירושלים לעיים' (תהלים עט, א), כלומר: ה', הגויים נכנסו בנחלתך, טימאו את היכל²⁵ קודשך ועשו את ירושלים לשממות. ה' הבטיח לישראל שאם ישמרו את מצוותיו [ח, דף 7א] לא ידרוך אויב בארצם, שנאמר 'וחרב לא [א, דף 4א] תעבור בארצכם' (ויקרא כו, ו). כאשר הפליגו בעברות [ו, דף 171א] השליט בתחילה את מלכי אשור על עשרת השבטים, כמו שנאמר 'לכן נתתיה ביד מאהביה [ד, דף 9ב] ביד בני אשור. המה גלו ערותה בניה ובנותיה לקחו ואותה

23 הפרשן מבהיר כי אין הכוונה לפירוש המילולי של המילים, כלומר שהאל הורג כביכול בעצמו, אלא הוא עושה זאת באמצעות שליחים שונים, והכתובים הללו מתארים אותם.

24 אלה דברי נבואה הנאמרים הרבה לפני התרחשות המאורעות. אסף ניבא על חורבן המקדש עוד לפני שנבנה לראשונה, שהרי חי בימי דוד. סלמון חוזר אל העניין בסוף הדיון, ראה להלן, בסוף הנספח.

25 עד כאן כ"י יא, דף 20ב.

ב69] בחרב הרגו וג'. פמזקהם ג'²⁶ תמזיקאת, אעני גלאהם²⁷ פי ג'²⁸ דפעאת. תם למא לם יעתברו²⁹ יהודה ובנימין ויושבי ירושלם סלט עליהם נבוכדנצר פמזקהם ארבע³⁰ דפעאת בעד פרעה נכה, אלדי כאן קד אגלא יהואחז פצאר אלגמיע תמאן³¹ [ה, דף 69א] גואלי.³² תם למא רגעו מן בבל ועמרו בית שני ועאודו עלי³³ אלמעאצי, גליו³⁴ פי כרתין – פדלך עשר³⁵ דפעאת: תמאניה³⁶ מנהא³⁷ כתאביה³⁸ [א, דף 4ב] ואתנין³⁹ נקל. והדא שרחהא: **אלגאליה אלאולי**⁴⁰ עלי עהד⁴¹ [ג, דף 68ב] פקח בן רמליהו⁴² כמ'ק' בימי⁴³ פקח מלך ישראל בא תלגת [ו, דף 171ב] פלאסר⁴⁴ מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגליל כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה.⁴⁵ ופי הדה⁴⁶ אלגאליה [ז, דף 68א; ח, דף 7ב] יקול⁴⁷ ישעיהו כעת⁴⁸ הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי.⁴⁹

- 26 [ג' תלת ג; תלאת ז (עם תמזיקאת נשנה בשוליים) ח.
 27 גלאהם] גלוהם ה ו ח; אגלוהם ד (גררא אחרי המושא).
 28 כמ'ק'... ג' פאגלו עשרת השבטים פי ג' ג.
 29 יעתברו] יעתברון ג.
 30 פמזקהם ארבע] פאגלאהם פי ד'; פמזקהם ד' ה ו ח.
 31 תמאן] – ג ד ו ח. תמאניה ה.
 32 גואלי] גואת ז; דפעאת ז.
 33 עלי] אלי ג (מילות היחס כנראה בהשפעת השימוש בבניין הראשון).
 34 גליו] גלו ח.
 35 עשר] י' ה ו (בשוליים) ח.
 36 עשר דפעאת תמאניה] עשרה ח' ג' ג; תמאניה] – ח.
 37 מנהא] + פי ג.
 38 תמאניה מנהא כתאביה] – כתביה ד.
 39 ואתנין] ותנתין ג ח; וב' ד ה.
 40 אלגאליה אלאולי] אלאל ג; אלגאליה אל' ד; אלגאליה אלאלה ז ח.
 41 עלי עהד] פי זמאן ג.
 42 רמליהו] רמיהו (+ פי מלכים ג) א.
 43 בימי] ויהי בימי ו ז.
 44 פלאסר] פלאסר ז.
 45 כמ'ק'... אשורה] – ג.
 46 הדה] האדי ג.
 47 יקול] קאל א ג (+ פי ג).
 48 כעת] בעת ו ז ח.
 49 נפתלין וג' + א ו (חלקו השני של הפסוק לא שייך לעניין כלל).

[ז, ב69] בחרב הרגו' (יחזקאל כג, ט–י). ה' קרע אותם שלוש קריעות, כלומר הגלה אותם בשלוש פעמים. לאחר מכן, כאשר יהודה ובנימין ויושבי ירושלם לא למדו לקח, השליט עליהם את נבוכדנצר וקרע אותם ארבע פעמים אחרי פרעה נכה אשר הגלה את יהואחז. הכל יחד עולה אפוא שמונה [ה, דף 69 א] גלויות. לאחר מכן כאשר חזרו מבבל ובנו את הבית השני וחזרו אל העברות גלו פעמיים, ובסך הכול עשר פעמים: שמונה מהן כתובות במקרא⁵⁰ [א, דף 4ב] ושתיים הגיעו אלינו במסורת. וזה ביאורן:

הגלות הראשונה בימי [ג, דף 68ב] פקח בן רמליהו כמו שנאמר 'בימי פקח מלך ישראל בא תלגת [ו, דף 171ב] פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגליל כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה' (מלכים ב' טו, כט). על הגלות הזאת [ז, דף 68א; ח, דף 7ב] אומר ישעיהו 'כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי' (ישעיהו ח, כג).

50 עניין זה נזכר בסוף קטעי פירוש רס"ג (ב, דף 6ב), וראה לעיל במבוא.

ואלגאליה אלתאניה⁵¹ קצד ארץ ישראל מלכין מן מלכי⁵² אשור ותטאפרו⁵³ עלי סבטין⁵⁴ ונצף ואגלוהם כמ'ק': ויער אלהי⁵⁵ ישראל את רוח פול מלך אשור ואת רוח תלגת פלנאסר⁵⁶ מלך אשור⁵⁷ ויגלם לראובני⁵⁸ ולגדי ולחצי שבט מנשה⁵⁹ ויביאם לחלח וחבור⁶⁰ ונהר⁶¹ גוזן.⁶²

[א, דף 6א] ואלגאליה אלתאלתה⁶³ באקי אלאסבאט אלעשרה והם כמסה⁶⁴ ונצף כמ'ק' פי חצאר⁶⁵ שמרון [ד, דף 10א] וילכדוה מקצה [ו, דף 118א] שלש שנים בשנת שש לחזקיהו היא שנת תשע להושע⁶⁶ מלך ישראל נלכדה שמרון ויגל מלך אשור את ישראל אשורה וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי [ה, דף 69ב] מדי⁶⁷ על אשר לא שמעו בקול יוי אלהיהם ויעברו את בריתו את כל⁶⁸ [ז, דף 68ב] אשר צוה משה עבד יוי ולא שמעו ולא עשו.⁶⁹

ואלגאליה אלאבעה גלות⁷⁰ יהואחז בן יאשיהו והו⁷¹ שלום כמ'ק' כי כה אמר יוי אל שלום בן יאשיהו⁷² מלך יהודה המולך תחת יאשיהו אביו אשר יצא מן המקום הזה⁷³ כי [ח, דף 8א] במקום אשר הגלו אתו שם ימות וג'⁷⁴.

- 51 אלתאניה] אלב' ה; אלב' זכר זאלך (!) פי דברי הימים סדר ב' ג.
52 מלכין מלך ג ו ז.
53 ותטאפרו] וצפרו ג; יתצאפרו ו.
54 עלי סבטין] בסבטין ג; אלסבטין ו ז.
55 אלהי יוי אלהי ח.
56 פלנאסר] פלנאסר נ"מ.
57 כמ'ק'... לאשור] כקו' ג.
58 לראובני] לרובני ג ה ו ח.
59 שבט מנשה] שבט מנשה א; סבט מנשה ג.
60 וחבור] + והרא נ"מ.
61 ונהר] נהר ה ו ז; ונהר גוזן] - ח.
62 ויביאם... גוזן] - ג.
63 אלתאלתה] אלג' ג ה ו ח; אלתלתה ד.
64 כמסה] ה' אסבאבאט ג; ח' ה' ה ו ח.
65 חצאר] אלחצאר ג.
66 להושע] + בן אלה ו ז (אולי מחוק ביזו).
67 וילכדוה... מדי] - ג.
68 את כל] - ג.
69 + אלדי קאלו נעשה ונשמע (שמות כד, ז) ו ז ח.
70 גלות] גלוה ג.
71 והו] והוא ו ז.
72 והו... יאשיהו] - ח.
73 אשר... הזה] - ח; וג' ד; המקום וג' ו; המקום ז.
74 כמ'ק'... ימות] - ג.

בגלות השנייה שמו שני מלכים ממלכי אשור את פניהם אל ארץ ישראל וניצחו את שני השבטים וחצי והגלום, כמו שנאמר 'ויער אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור ואת רוח תלגת פלנסר מלך אשור ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה ויביאם לחלח וחבור והרא ונהר גוזן' (דברי הימים א' ה, כו).

[א, דף 6א] **והגלות השלישית** שארית עשרת השבטים והם חמישה וחצי⁷⁵ כמו שנאמר על מצור שמרון [ד, דף 10א] 'וילכדה מקצה [ו, דף 118א] שלש שנים בשנת שש לחזקיהו היא שנת תשע להושע מלך ישראל נלכדה שמרון ויגל מלך אשור את ישראל אשורה וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי [ה, דף 69ב] מדי על אשר לא שמעו בקול ה' אלהיהם ויעברו את בריתו את כל [ז, דף 68ב] אשר צוה משה עבד ה' ולא שמעו ולא עשו' (מלכים ב' יח, י-יב).

והגלות הרביעית גלות יהואחז בן יאשיהו והוא שלום כמו שנאמר 'כי כה אמר ה' אל שלום בן יאשיהו מלך יהודה המולך תחת יאשיהו אביו אשר יצא מן המקום הזה כי [ח, דף 8א] במקום אשר הגלו אתו שם ימות וג'" (ירמיהו כב, יא-יב).

[א, דף 6ב] **ואלגאליה אלכאמסה**⁷⁶ עלי יד נבוכדנצר:⁷⁷ אכד יהויקים [ב, דף 64א] ומעה תלת⁷⁸ אלאף⁷⁹ ותלתה ועשרין⁸⁰ רגל⁸¹ [ו, דף 118ב] כמ'ק' זה העם אשר הגלה [ט, דף 8א] נבוכדנצר בשנת שבע יהודים שלשת אלפים ועשרים ושלשה.⁸² פאמא יהויקים מאת ענד ירושלם ואלקום חמלו⁸³ אלי בבל ועלי מא שרחת הדה⁸⁴ אלמעאני פי תפסיר דניאל.

ואלגאליה אלסאדסה⁸⁵ גלות יכניה⁸⁶ כמ'ק' ויגל את יהויכין⁸⁷ בבלה ואת אס⁸⁸ המלך ואת נשי המלך [ז, דף 44א] ואת סריסיו ואת אילי הארץ הולין⁸⁹ גולה מירושלם בבלה.

ואלגאליה אלסאבעה⁹⁰ גלות צדקיהו⁹¹ כמ'ק' וירדפו חיל כשדים [ג, דף 69א] אחרי המלך ושיגו את וג'. וקאל⁹² ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו⁹³ [א, דף 7א] בנחושתים ויביאהו⁹⁴ בבלה. וקאל ויתנהו⁹⁶ [ד, דף 10ב] בית⁹⁷ הפקודות עד יום מותו. והכוי⁹⁸ חכם אלה עליה⁹⁹ והבאתי אתו בבלה ארץ [ה, דף 70א] כשדים ואתה [ו, דף 119א] לא יראה¹⁰⁰ ושם ימות. יעני¹⁰¹ ידכל בבל והו מכחול אלעין,¹⁰² ואגלא מעה¹⁰³ מן אלקום¹⁰⁴ אלמדכורין [ח, דף 8ב] תמאן מאיה אתנין ותלתין¹⁰⁵ כמ'ק' בשנת שמונה עשרה לנבוכדנצר מירושלם¹⁰⁶ שמנה מאות שלשים ושנים.

76	אלכאמסה] אלה' ג.	77	נבוכדנצר] נבוכד נצר ג; נבוכדנצאר ו.
78	תלת' ג' ג' ה; ג' בגוף הטקסט) תלתה (בשוליים); ו; תלתה ז.		
79	תלת אלאף] ג' אלף ד ח.		
80	ותלתה ועשרין] וג' ג; ו'ג' ד ה ח. ועשרים ושלש ו.		
81	תלת אלאף ותלתה ועשרין רגל] ג' אלאף וכג; ב; רגל] רגלא ו (בשוליים) ז.		
82	כמ'ק'... ושלשה] – ג; ושלשה] ושלש ו ז.	83	ואלקום חמלו] אלקום גליו ג.
84	הדה] האדי ג.	85	אלסאדסה] אלר' ג.
86	יכניה] יהויכין יכניה ג.	87	יהויכין] יהיכין ט.
88	אס] אסא ו ז.	89	הולין] הוליד ז.
90	אלסאבעה] אלז' ג ט.	91	צדקיהו] צדקיה ב ה ו ז ט.
92	וקאל] – ג.	93	ויאסרהו] ויאסרוהו ג.
94	ויביאהו] ויביאהו ג; ויבא ד; ויביאם ח.		
95	וקאל] – ג.	96	ויתנהו] ויתנהו ג ד.
97	כך לפי הקרי; מסורת הכתיב (הרבנית) בבית.		
98	והכדין] והכדא ג.		
99	עליה] + כקולה א; כמא קאל ו; כ'ק' ז.		
100	יראה] תראה ח.	101	והבאתי... יעני] אנה ג.
102	אלעין] אלעין (בגוף הטקסט) אלעין (בשוליים) ו.		
103	מעה] – ב ד.	104	אלקום] + מעה ב.
105	תמאן מאיה אתנין ותלתין] תתלב ב ד ה ט; ח' מאיה וב' ול' ג; תת לד ח.		
106	מירושלם] + נפש נ"מ; כמ'ק'... ושנים] – ג.		

[א, דף 66] והגלות החמישית על ידי נבוכדנצר. הוא לקח את יהויקים [ב, דף 64א] ואתו שלושת אלפים ועשרים ושלושה אנשים [ו, דף 118ב], כמו שנאמר 'זה העם אשר הגלה [ט, דף 8א] נבוכדנצר בשנת שבע יהודים שלשת אלפים ועשרים ושלושה' (ירמיהו נב, כח). אמנם יהויקים מת על יד ירושלים והאנשים הובאו אל בבל, כפי שביארתי את העניין בפירושי לספר דניאל.¹⁰⁷

והגלות השישית גלות יכניה כמו שנאמר 'ויגל את יהויכין בבלה ואת אם המלך ואת נשי המלך [ז, דף 44א] ואת סריסיו ואת אילי הארץ הוליך גולה מירושלם בבלה' (מלכים ב' כד, טו).

והגלות השביעית גלות צדקיהו כמו שנאמר 'וירדפו חיל כשדים [ג, דף 69א] אחרי המלך וישיגו את' ג' (ירמיהו נב, ח). ונאמר 'ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו [א, דף 7 א] בנחשתים וביאהו בבלה'.¹⁰⁸ ונאמר 'ויתנהו [ד, דף 10ב] בית'¹⁰⁹ הפקדת עד יום מותו' (שם, יא). וכך גזר עליו ה' 'והבאתי אתו בבלה ארץ [ה, דף 70א] כשדים ואתה [ו, דף 119א] לא יראה ושם ימות' (יחזקאל יב, יג). כלומר יכנס לבבל אחרי שסימאו את עיניו.¹¹⁰ הוא הגלה אתו מהאנשים החשובים [ח, דף 8ב] שמונה מאות ושלושים ושניים כמו שנאמר 'בשנת שמונה עשרה לנבוכדנצר מירושלם נפש שמונה מאות שלשים ושנים' (ירמיהו נב, טז).

107 מן הסתם בתחילת הפירוש שחיבר סלמון על דניאל. על הקשר לספר דניאל ראה לעיל, בתרגום קטעי רס"ג, הערות 206–207. סלמון מזכיר לא פעם בכתביו את פירושו לדניאל, וייתכן שהשתמרו ממנו שרידים מעטים: בספרית בודליאנה שבאוניברסיטת אוקספורד, כ"י Heb.d 64, דפים 46–47 (ראה בקטלוג מאת Neubauer-Cowley, מס' 2822.17, ובספרייה הבריטית, כ"י Or. 2520, דפים 68–75 (ראה בקטלוג מאת G. Margoliouth, מס' 328.12). וראה עוד: S. Poznanski, 'Karaites Miscellanies', *JQR*, o.s., 8 (1895–1896), p. 688, n. 4. בתיאור הגלות התשיעית, שוב מזכיר סלמון את פירושו זה.

108 הפסוקים הקרובים ביותר לזה הם מלכים ב' ז, כ: 'ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו בנחשתים ויבאהו בבבל'; ירמיהו נב, יא: 'ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו בנחשתים ויבאהו מלך בבל בבלה'; ראה במבוא, סעיף 'הנספחים'.

109 ראה הערה למקור.

110 הוראת המילה הערבית 'מכחול' על פי משמעה הרווח היא 'מאופר, או מקושט בכוחל'. אבל כאן הוראתה שונה, ופירושה על פי המילון *Wörterbuch* של J. Krämer, H. Gätje, A. Spitaler & M. Ullman, *der klassischen arabischen Sprache*, Wiesbaden 1970–1999, I, p. 72 (בעיקר הבית משירו של אעשא סַלִים) שבהם הפועל משמש בהוראה של 'מרח על העין חומר לוחט/צורב הגורם לעיוורון'. נראה שסלמון פירש את הכתוב במלכים כה, ז: 'ואת עיני צדקיהו עור', בהוראה זו, היינו שמרחו על עיניו משחה מסמאת.

ואלגאליה אלתאמנה¹¹¹ מן מצר, כמ'ק' בשנת שלוש ועשרים לנבוכדנצר¹¹² הגלה
 נבוזראדן רב טבחים יהודים נפש¹¹³ שבע מאות [ז, דף 44ב] ארבעים¹¹⁴ וחמשה.¹¹⁵ [ב, דף
 64ב] ולם¹¹⁶ יקל¹¹⁷ מירושלם פעלמנא אנהם אגליו¹¹⁸ מן מצר לא מן ירושלם.
 ואלגאליה אלתאסעה¹¹⁹ למא [א, דף 7ב] תם ללבית אלתאני ארבע מאיה ארבעה
 ותלתין¹²⁰ סנה¹²¹ כמ'ק' ושבועים ששים ושנים תשוב ונבנתה. [י, דף 12א] גזא¹²² אליהם
 אספסינוס¹²³ עלי מא שרחת פי תפסיר¹²⁴ ומן האחת מהם יצא קרן אחת¹²⁵ מצעירה.
 והאדנהם אסבוע ואחד כמ'ק' והגביר [ו, דף 199ב] ברית¹²⁶ לרבים שבוע אחד ופי נצף
 אלאסבוע¹²⁷ פסך אלהדנה¹²⁸ ואכרב¹²⁹ אלבית ובטל אלקרבאן¹³⁰ כמ'ק' וחצי השבוע
 ישבית זבח ומנחה. והדא פעל [ט, דף 8ב] טיטוס הורג¹³¹ אַספסינוס.¹³²

- 111 אלתאמנה] אלח' ג ה ט.
 112 לנבוכדנצר] לנבוכדנצאר נ"מ; – א ב ג ז ט.
 113 נפש] – ד.
 114 ארבעים] ארבעין א.
 115 וחמשה] – ב; וחמש ח.
 116 מן... ולם] לאנה לם ג.
 117 יקל] יקול כל כה"י חוץ מד.
 118 אגליו] גליו ו ז.
 119 אלתאסעה] אלט' ג ט.
 120 ארבע מאיה ארבעה ותלתין] תלד' ב ד ה ח ט; ת' וד' ול' ג; ותלתין] ותלתאין ו ז.
 121 סנה] – ב ה ט.
 122 גזא] פ³ פגזא ג.
 123 אספסינוס] אַספסינוס ג.
 124 תפסיר] תפסיר דניאל^{דניאל} ג; + דניאל (בשוליים) ו; + דניאל ז.
 125 אחת] – א; אחדי ד.
 126 ברית] הברית ה.
 127 אלאסבוע] אלסאבוע ב ט; אלסבוע ד.
 128 אלהדנה] אלהנדנה ב.
 129 והאדנהם... ואכרב] והאדנהם עלי דהני מן שרח אלמעלם אבו עלי אנה ואקפהם עלי אסבוע פפסך
 אלמואקפה וגזאהם פי נצף אל אסבוע ואחד כמ'ק' והגביר ברית לרבים שבוע אחד. ואכרב א ז (קרוע
 בחלקו).
 130 אלקרבאן] אלקראבין ו ח י.
 131 הורג (א ה י; הרג ז) – ג; הרג ד ח.
 132 אַספסינוס (כך א) אַספסינוס ח; + אביו (בשוליים) ה.

והגלות השמינית ממצרים, כמו שנאמר 'בשנת שלוש ועשרים לנבוכדראצר הגלה נבוזראדן רב טבחים יהודים נפש שבע מאות [ז, דף 44ב] ארבעים וחמשה' (שם, ל). [ב, דף 64ב] ולא אמר 'מירושלם' ללמדנו שהם הוגלו ממצרים, לא מירושלים.

והגלות התשיעית כאשר [א, דף 7ב] מלאו לבית השני ארבע מאות ושלושים שנה כמו שנאמר 'ושבועים ששים ושנים תשוב ונבנתה' (דניאל ט, כה), [י, דף 12א] עלה אליהם אספסינוס כפי שביארתי בפירוש הפסוק 'זמן האחת מהם יצא קרן אחת מצעירה' (דניאל ח, ט). הוא כרת אתם שביתת נשק לשבוע אחד כמו שנאמר 'הגביר [ו, דף 199ב] ברית לרבים שבוע אחד' (דניאל ט, כז). ובאמצע השבוע הפר את שביתת הנשק והחריב את הבית וביטל את הקרבן¹³³ כמו שנאמר 'וחצי השבוע ישבית זבח ומנחה' (דניאל שם). וזהו מעשה טיטוס [ט, דף 8ב] הוֹרֵג אֶסְפִּינּוּס.¹³⁴

133 הכוונה אולי לקרבן התמיד (ראה סדר עולם. רש"י קושר את ביטול הקרבנות בידי טיטוס לדניאל ט, כז, ראה פירושו לדניאל ח, י; בדומה לזה ראב"ע לדניאל ט, כד). על פי גרסת כמה כתבי יד (ראה הערה למקור הערבי) מדובר על הקרבנות בכלל. אכן בפירוש רס"ג לדניאל, עמ' קעו, לפסוק המובא מדניאל, הוא אומר במפורש שפירוש הפסוק הוא שהאויב המתואר שם ישבית את כל הקרבנות.

134 ראה במבוא, סעיף 'הנספחים'.

תם סכן¹³⁵ מן בקי מן אלקום פי מדינה [ז, דף 45א] כאנת¹³⁶ תערף¹³⁷ בביתר¹³⁸ קרב¹³⁹ בית אלמקדס וכאנת פי מא יקאל¹⁴⁰ מתל רומיה [א, דף 8א] ולעטמהא גזא¹⁴¹ [יא, דף 34א] אליהא מלך [ג, דף 69ב] מן מלוך¹⁴² אלגר ב יסמא [ה, דף 70ב] אדרינוס¹⁴³ פפתחהא ואגלא מן בקי פיהא מן גאליה¹⁴⁴ טיטוס אלי אלגר ב ופי הדה¹⁴⁵ אלגאליה אלעאשרה¹⁴⁶ [ד, דף 11א] יקול¹⁴⁷ פי אלברית והשיבך¹⁴⁸ יוי מצרים.

וכם מן אלצרות גאזת¹⁴⁹ עלי האתינ¹⁵⁰ אלגאליתינ ופי גמלה¹⁵¹ הדה אלחואל קאל אלנבי¹⁵² אסף¹⁵³: אלהים, באו גוים בנחלתך.¹⁵⁴ למא¹⁵⁵ וצף פוק¹⁵⁶ הדיא¹⁵⁷ אלמזמור בני אלקדס [ו, דף 120א] ומלך דוד. תם¹⁵⁸ ראי בעין אלנבוה מא יכון מן ישראל מן אלמעאצי: ערף טפר אלעאדא¹⁵⁹ באלקדס וכראבה פאוצל אלי אלקול: אלהים, באו גוים בנחלתך, ליערף¹⁶⁰ אן כמא [י, דף 12ב] כרבת¹⁶¹ שילו ענד מעאצי ישראל, כדאך¹⁶² כרבת ירושלם. ולדך קדם כבר [ז, דף 45ב] שילו¹⁶³ פוק הדיא¹⁶⁴ אלמזמור כמ'ק' ויטוש¹⁶⁵ משכן שילו וג', ואנהא כאנת פי נחלת אפרים.

135 סכן] שכך ג. 136 מדינה כאנת] אלמדינה ג. 137 כאנת תערף] תעריף י. 138 בביתר] בביתר ב; בב'תיר ה; בכתיר ז ח. 139 קרב] + מן ח י. 140 עד כאן כ"י ח. 141 וכאנת פי מא יקאל... גזא] פגזא ג. 142 מלוך] אלמלוך ו; אלמלוך ז. 143 אדרינוס (א י) אדרינוס ג; אנדרינוס ה. 144 גאליה] גאליס י. 145 הדה] האדי ג; הדיא ט. 146 טיטוס... אלעאשרה] – ד (השמטה מחמת הדומות). 147 יקול] קאל ג. 148 והשיבך] והשיבך ט. 149 אלצרות גאזת] צרות גרת ג. 150 האתינ] האדין ג; התין ט. 151 גמלה] גמלת ב ג. 152 אלנבי] לנבי ג. 153 אסף] + ע' אלס' ד יא. 154 בנחלתך] בנחלתך ג ה ט; + ליערף אן כמא ב. 155 עד כאן כ"י ב, דף 1; הדף שלאחריו מפרש את איכה א, כב. 156 פוק] קבל ג. 157 הדיא] הדה י. 158 תם] – ג. 159 אלעאדא] אלעדו ג ט (אבל 'אעדא' נוסף בין השורות בכ"י ט). 160 פאוצל... ליערף] פערף ג. 161 כרבת] כורבת ג. 162 כדאך] כדלך ג. 163 ענד... שילו] – ט (השמטה מחמת הדומות). 164 הדיא] הדה ז י. 165 ולדך... ויטוש] פקאל פי דאך ויטש ג.

לאחר מכן השתכנו הנותרים מהעם¹⁶⁶ בעיר [ז, דף 45א] שנודעה בשם בתיר¹⁶⁷ בקרבת ירושלים. כפי שאומרים היא היתה בגודלה של רומא. [א, דף 8א] על שום גודלה הרב עלה [יא, דף 34א] עליה מלך [ג, דף 69ב] ממלכי המערב ששמו [ה, דף 70ב] אדרינוס וכבשה והגלה את מי שנשאר בה מגלות טיטוס אל המערב. על הגלות העשירית הזאת [ד, דף 11א] נאמר בברית¹⁶⁸ 'השיבך ה' מצרים' (דברים כח, סח).

כמה צרות עברו על שתי הגלויות האלה. על כל המצבים האלה אמר הנביא אסף 'אלהים באו גוים בנחלתך' (תהלים עט, א). מאחר שתיאר לפני המזמור הזה את בניין המקדש [ו, דף 120א] ומלוכת דוד וראה בעין הנבואה את העברות שיעשו ישראל, הודיע על ניצחון האויבים על המקדש וחורבנו, והסמיק אל המזמור הקודם את (דברו) 'אלהים באו גוים בנחלתך', ללמד שכפי [ו, דף 12ב] שחרבה שילה כשחטאו ישראל, כך חרבה¹⁶⁹ ירושלים. לפיכך הקדים את מעשה [ז, דף 45ב] שילו לפני המזמור הזה כמו שנאמר 'ויטש משכן שילו אהל שִׁבְן בְּאֶדְם' (תהלים עח, ס), שהרי היא הייתה בנחלת אפרים.¹⁷⁰

- 166 אף על פי שלא נזכרו גולים בסעיף הקודם, ראה לעיל, במבוא, שם.
 167 זהו השם הערבי המצוי כאן ברוב כתבי היד, ובכתב יד ה עם ניקוד המשקף את ההיגוי הערבי המקובל של השם. רק בכ"י ב שרדה הצורה העברית המקורית ביתר.
 168 הפרקים ויקרא כו, ג-מה ודברים כח נקראים בספרות הקראית 'הברית', הראשון על שם פסוקים מב-מה שבו, והשני על שם פסוק החתימה שבו.
 169 בעצם כוונתו: תחרב.
 170 רמז לפסוק סז: 'וימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר'.

ב. 'מדרש עשר גליות' הערבי-יהודי כחיבור עצמאי

קטע הגניזה השמור בספריית אוניברסיטת קיימברידג', וסימנו T-S Misc. 22.227, מכיל דף אחד. הדף כתוב מצד אחד בלבד. יש לו כותרת, והכתיבה מצד אחד בלבד מעידה שהדף הוא התחלה של חיבור עצמאי, שכן הסופרים בימי הביניים כתבו בעמוד הראשון של קונטרס (וא), כידוע, את כותרת החיבור או שהשאירו אותו ריק.

שרח י' גאליות

מנה ד' עלי [י]ד סנחריב וד' עלי [יד נבוכדנצר]

וא' עלי יד אספינוס וא' עלי יד אדרינוס

אלאולה

צעד סנחריב גלא לשבט ראון[בן] ושבט גד

ונצף שבט מנשה ואכד אלעגל אלדהב אלדי

עמלה ירבעם בן נבט ואגלא מלך אשורא

[ואסכנהם בלחלח וקבור והרה תעאל אנצר כרתת

סביהם בין ידי ה'ב'ה' ואלנבי יבכי עליהם חתי אלקורא

כאנו יצעדו לבית אלמקדס י[ז]ורו איאהא ליקרבון

אלחגוג ש' ארויך' דמעתי חשבון ואלעלא וכאן

יושבה¹ לנור אלדי ליס נקצאן כ'מ'ק' כי על קיצך

ועל קצינך² הךד נפל וכדי טריק בן אדם אן

יובכי עלא אלקץ אלא יועלמך אן שבט ראובן ושבט

גד אלדי עמלו מלחמה מע בני יטור י'ד' סנה ורגעו

לא יערפון [און]לאדהם חת' סמעו צותהם באלחרב

וקאלו אגיבנא יא אילאה אבאינא אגיבנא

אלגלוה אלב

קאם הושע יטיע סנחריב ח' סנין פבעד ה'

סנין צעד סנחריב ואגלא שבט זבולון ושבט

1 אפשר לקרוא גם: תשבה.

2 קצירך נ"מ.

תרגום

ביאור עשר גלויות

מהן ארבע על ידי סנחריב וארבע על [ידי נבוכדנצר]

ואחת על ידי אספסינוס ואחת על ידי אדרינוס

הראשונה

עלה סנחריב והגלה את שבט ראובן] ובטבט גד

וחצי שבט מנשה ולקח את עגל הזהב אשר

עשהו ירבעם בן נבט והגלם המלך לאשור

[ושיכנ]ם בלחלח וְחָבּוּר וְהָרָא.³ בוא וראה מה רב

שביים לפני הקדש ברוך הוא והנביא בוכה עליהם, ואפילו העיירות

היו עולות לירושלים⁴ לעלות אליה לרגל כדי להקריב

את קרבנות החגיגה (כמו שנאמר) 'עַל כֵּן אֲבָכָה בְּבָכִי יַעֲזֹר גִּפְּוֹן שְׁבָמָה אֲרִיזוֹ דְמַעְתִּי

חֶשְׁבוֹן וְאֶלְעֵלָה' (ישעיהו טז, ט) והיה

דומה לאור אשר אינו פוחת⁵ כמו שנאמר 'כִּי עַל קִיצָךְ וְעַל קִצְיָךְ הִידָד נִפְּל' (שם). וכך

דרכו של האדם

לבכות על הקץ.⁶ האם לא לימדוך ששבט ראובן ושבט

גד אשר עשו מלחמה בבני יטור ארבע עשרה שנה⁷ וחזרו

מבלי להכיר את [בנ]יהם עד ששמעו את קולם במלחמה

ואמרו: עננו אלוהי אבותינו עננו.

הגלות השנייה

הושע עבד את סנחריב שמונה שנים. אחרי חמש

שנים עלה סנחריב והגלה את שבט זבולון ושבט

3 על פי דברי הימים א' ה, כו.

4 או: לבית המקדש; הכינוי הנפרד 'איאהא' בנקבה, אף על פי שהוא מוסב אל שם ממין זכר, כנראה משום שהכוונה לירושלים.

5 המשל או הדימוי הזה אינו מובן לנו.

6 נראה שהמחבר משתמש פה במעין לשון נופל על לשון, שהרי הכוונה הברורה של המילה "קיצך" בפסוק היא לתאנים, בעיקר מיובשות, הקרויות בלשון המקרא "קִיץ", ומחבר המדרש מסב את המילה על "קץ".

7 בדברי הימים א' ה, יט נזכרת מלחמה של שבטי עבר הירדן בשבטים שונים מבני ישמעאל, ויטור נזכרים ביניהם. איננו יודעים מניין לקח המחבר את הנתון על ארבע עשרה השנים.

